

КРИМСЬКИЙ ПРОЦЕС

ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ СТАНДАРТІВ
СПРАВЕДЛИВОГО ПРАВОСУДДЯ У
ПОЛІТИЧНО ВМОТИВОВАНИХ СПРАВАХ

2023

ЗМІСТ

Вступ	3
Методологія	6
Огляд політично вмотивованих справ у 2023 році	10
Справа Справа про “підрив” газопроводу	12
Справа проти журналістки Ірини Данилович	30
Справа проти екс-офіцера Олексія Кисельова	40
Справа проти "Свідків Єгови" з Севастополя	47
Справа проти адвоката Олексія Ладіна	51
Висновки	57
Рекомендації	64
Перелік використаних джерел	66

ВСТУП

Ця доповідь підготовлена експертною групою з аналізу результатів моніторингу окремих судових процесів у Криму за період 2023 року. Предметом моніторингу були справи, які мають ознаки політично вмотивованого переслідування осіб або групи осіб. У фокусі дослідження опинилися як судові процеси, що розпочалися за рік-два до повномасштабного вторгнення, так і справи, які стали одним з наслідків ескалації російської військової агресії після 24 лютого 2022 року.

Особливістю саме цього огляду є вивчення нових судових практик у політично мотивованих справах, що стали відповіддю судової системи на виклики довгої повномасштабної війни. Що робити, якщо свідки звинувачення ліквідовані під час військової агресії? Яким чином обґрунтувати законність насильницького викрадення підсудного з новоокупованих територій? В який спосіб закріпити під час судового слідства попередні свідчення працівників ФСБ, що зараз відправлені в зону бойових дій?

Розв'язання судом таких специфічних проблем стало предметом особливого вивчення на додачу до постійного аналізу порушень норм доступу до справедливого судочинства, що визначені в ст.6 Європейської конвенції з прав людини. Також це представляє інтерес з точки зору дотримання на окупованих територіях під час збройних конфліктів вимог Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, які стосуються нормального судочинства.

Нагадаємо, що з кінця лютого 2014 р.

частина території України - Автономна Республіка Крим та місто Севастополь - була окупована військами Російської Федерації. Зазначені дії Російської Федерації були визначені на міжнародному рівні та Україною як окупація Кримського півострова. Відповідно Росія несе відповідальність за дотримання прав людини на цій території, а також несе низку зобов'язань і обмежень, передбачених Женевською конвенцією (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року.

У численних звітах правозахисних організацій, резолюціях і доповідях міжнародних і міжурядових організацій відзначено систематичне погіршення ситуації з правами людини на окупованому Кримському півострові починаючи з 2014 р. Ще більше загострилась ситуація після початку повномасштабного вторгнення в Україну. Повна відсутність доступу до Криму міжнародних місій зі спостереження за становищем у сфері прав людини, неможливість роботи правозахисних неурядових організацій, незалежних журналістів та адвокатів погіршує ситуацію. Це сприяє зростанню рівня та масштабів переслідування осіб і груп осіб від грубих порушень прав людини в Криму.

Судова система і справедливе правосуддя відіграють ключову роль у підтримці демократичних стандартів. У зв'язку з цим дотримання стандартів справедливого правосуддя, особливо у справах щодо переслідування інакомислення (за політично

ВСТУП

вмотивованими та релігійними справами), є важливим індикатором ситуації з правами людини на окупованому півострові та наочною демонстрацією політики репресій, яку обрала пріоритетною та активно використовує окупаційна влада.

Ця доповідь є четвертою роботою в цьому напрямку.¹ Вона стосується системного аналізу окремих аспектів функціонування судової системи Криму, підконтрольної РФ, а також дотримання низки стандартів справедливого правосуддя, та є продовженням досліджень, започаткованих у 2016 році за результатами тривалого та всебічного моніторингу судових процесів за окремими політично вмотивованими справами, що ґрунтується на прямих спостереженнях.

ЗАВДАННЯМ доповіді було не лише встановити ступінь відповідності міжнародним стандартам справедливого правосуддя судових процесів у Криму, а й дослідити специфіку відправлення правосуддя в умовах ескалації збройного конфлікту, зокрема на прикладі політично вмотивованих справ. Одним із ключових дослідницьких запитань було питання, наскільки судова система, створена в умовах окупації Криму, забезпечує захист від незаконних політично вмотивованих переслідувань окремих осіб чи груп осіб та

від придушення прав і свобод людини в Криму в умовах повномасштабного збройного конфлікту.

ПРЕДМЕТОМ моніторингу та подальшого аналізу стали чотири судові справи за фактом політично вмотивованих (зокрема релігійних) кримінальних переслідувань у Криму. Серед них були пропорційно включені справи, пов'язані з переслідуванням журналістів, релігійних активістів, лідерів Меджлісу кримськотатарського народу, учасників громадської блокади Криму.

Крім того, до дослідження було включено комплексний аналіз процесів про адміністративні правопорушення щодо незалежного адвоката Олексія Ладіна. Ця справа взята для спостереження з огляду на очевидний політичний мотив переслідування і тиск на правозахисне та адвокатське співтовариство, а також з огляду на те, що в даному випадку хоч й йдеться про переслідування в рамках кодексу про адміністративне правопорушення, але через застосування санкції, пов'язаної з позбавленням волі, його можна дорівняти до заходів кримінально-правового впливу.

Для цілей доповіді використовували термінологію, поняття і визначення, що вживаються в документах міжнародних організацій (ООН, Рада Європи, ОБСЄ), а також термінологію і найменування органів влади, прийняті в окупованому Криму після березня 2014 р. У зв'язку з фактичним поширенням з весни 2014 р. на територію Криму дії російського законодавства, справи, що перебували у фокусі

¹ <https://crimean-process.org/krymskij-procress-problemy-soblyudeniya-standartov-spravedlivogo-pravosudiya-v-politicheski-motivirovannyh-delah-s-2016-po-2018-gg/>; <https://crimean-process.org/obzor-problemy-soblyudeniya-standartov-spravedlivogo-pravosudiya-v-politicheski-motivirovannyh-delah-za-2018-2021-gody-eng/>; <https://crimean-process.org/obzor-problemy-soblyudeniya-standartov-spravedlivogo-pravosudiya-v-politicheski-motivirovannyh-delah-za-2022-god-eng/>

ВСТУП

моніторингу та дослідження, були кваліфіковані та розглядалися судами в рамках законодавства РФ.

Доповідь **НЕ ДАЄ** оцінки політичної ситуації на півострові. Аналіз ґрунтується на принципах і стандартах міжнародного права. Ця доповідь продовжує роботу зі спостереження та аналізу ситуації з політично вмотивованими справами в Криму, а також із судовими процесами у таких справах.

Документ тематично пов'язаний з попередніми оглядами "Кримський процес: проблеми дотримання стандартів справедливого правосуддя в політично мотивованих справах". Доповідь розрахована на представників державних органів, засоби масової інформації, широку громадськість, а також на

експертне співтовариство міжнародних структур і неурядових організацій.

Вона може бути корисною як один з елементів документування порушення статей 64-71 та інших пунктів IV Женевської конвенції "Про захист цивільного населення під час війни", слугувати для розуміння того, як працює система правосуддя в умовах окупації Криму, а також під час аналізу й вивчення ситуації в конкретних політично вмотивованих справах. Крім того, доповідь може бути використана адвокатами та жертвами порушень прав людини під час роботи з національними судами та правоохоронними органами, з Європейським судом з прав людини, Міжнародним кримінальним судом та з іншими міжнародними механізмами захисту прав людини.

МЕТОДОЛОГІЯ

МЕТА:

Метою цього дослідження є аналіз рівня відповідності судових процесів у політично вмотивованих справах в Криму міжнародним стандартам справедливого правосуддя, а також виявлення можливих специфічних порушень стандартів в умовах ескалації збройного конфлікту та окупації.

ЗАВДАННЯ:

Основними завданнями були:

- 1) провести збір та аналіз масиву матеріалів, отриманих за результатами моніторингу судових процесів за 5 політично вмотивованими справами в Криму;
- 2) оцінити:
 - дотримання стандартів справедливого судового розгляду² під час судового розгляду чотирьох політично вмотивованих кримінальних справ і однієї справи про адміністративне правопорушення щодо незалежних адвокатів;
 - рівень забезпечення судовою системою, створеною в умовах окупації Криму, захисту від незаконних політично вмотивованих переслідувань окремих мешканців або груп мешканців Криму, а також від придушення прав і свобод у політично вмотивованих справах.

² судовий розгляд незалежним і неупередженим судом; публічний розгляд; рівність сторін; презумпція невинуватості.

ОБ'ЄКТ АНАЛІЗУ:

Об'єктом аналізу стали 5 судових процесів (4 кримінальних і 1 розгляд адміністративного правопорушення), відібраних з урахуванням критеріїв, поданих нижче. Важливо зазначити, що в основу формування критеріїв було покладено досвід методологій ОБСЄ⁴ та УВКПЛ у сфері спостереження за правосуддям.

КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ СПРАВ:

1. Справи, які відповідають критеріям політично мотивованих переслідувань: політично вмотивованими справами для цілей цієї доповіді визначають справи, які відповідають одному або декільком із перелічених нижче критеріїв:
 - Справи, в яких переслідування осіб проводиться в порушення одного з основних прав, гарантованих ЄКПЛ і протоколами до неї, зокрема свободи думки, совісті та релігії, свободи слова та інформації, а також свободи зібрань та об'єднань;
 - Справи, в яких переслідування осіб проводиться виключно з політичних причин без зв'язку з будь-яким правопорушенням;
 - Справи, в яких переслідування осіб проводиться виключно за ненасильницьку діяльність, спрямовану на захист прав людини та основних свобод;
 - Справи, в яких з політичних мотивів

³ Trial Monitoring. A Reference Manual for Practitioners / Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), 2012

⁴ <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawVettingen.pdf>

МЕТОДОЛОГІЯ

- тривалість позбавлення волі, умови утримання, а також міра покарання очевидно не відповідають ступеню правопорушення, в якому особу звинувачують або підозрюють;
- Справи, в яких переслідування осіб та/або груп осіб у Криму здійснюється на підставі кримінального законодавства РФ за діяння, які не є підставою для кримінального переслідування в Україні (наприклад, звинувачення в екстремізмі та сепаратизмі, а також переслідування груп осіб, діяльність яких не заборонена в Україні);
- Справи, в яких засудження за обвинуваченням, пов'язаним із підтримкою (реальною чи уявною) України як сторони конфлікту, відбулося з порушенням основоположних гарантій міжнародного гуманітарного права (в частині положення статей 5, 8, 47, 147 Женевської Конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни, 12 серпня 1949 р.);

2. Судовий розгляд на етапі розгляду справи по суті відбувався в судах на території Криму.

3. Судовий розгляд у двох інстанціях було завершено в період до грудня 2023 р.;

4. Наявна інформація за результатами відвідування щонайменше 30% від загальної кількості засідань у справі;

5. Зібрано достатньо інформації та матеріалів для подальшого аналізу кожної справи.

ПЕРЕЛІК СПРАВ:

Відповідно до наведених вище критеріїв було відібрано такі справи:

- справа проти Нарімана Джеліяла, Асана та Азіза Ахтемових, більш відома як справа про “підрив” газопроводу (за критеріями: а) переслідування осіб проводиться з порушенням одного з основних прав, гарантованих ЄКПЛ і протоколами до неї, зокрема свободи слова та інформації, а також свободи зібрань та об'єднань; б) переслідування осіб проводиться винятково з політичних причин без зв'язку з будь-яким правопорушенням; в) переслідування осіб проводиться винятково за ненасильницьку діяльність, спрямовану на захист прав людини і основоположних свобод);
- справа проти правозахисниці та журналістки Ірини Данилович (за критеріями: а) переслідування осіб проводиться з порушенням одного з основних прав, гарантованих ЄКПЛ і протоколами до неї, зокрема свободи слова та інформації, а також свободи зібрань та об'єднань; б) переслідування осіб проводиться винятково з політичних причин без зв'язку з будь-яким правопорушенням; в) переслідування осіб проводиться винятково за ненасильницьку діяльність, спрямовану на захист прав людини і основоположних свобод);
- справа проти Володимира Сакади,

МЕТОДОЛОГІЯ

- Євгена Жукова та Володимира Маладики (за критеріями: а) переслідування осіб здійснюється на порушення одного з основних прав, гарантованих ЄКПЛ та протоколами до неї, зокрема свободи думки, совісті та релігії; б) переслідування осіб у Криму відбувається на підставі кримінального законодавства РФ за діяння, що не є такими, які караються в Україні);
- справа проти Олексія Кисельова (за критерієм: а) засудження за обвинуваченням, пов'язаним із підтримкою (реальною чи уявною) України як сторони конфлікту, відбулося з порушенням основоположних гарантій міжнародного гуманітарного права, б) переслідування осіб у Криму відбувається на підставі кримінального законодавства РФ за діяння, що не є такими, які караються в Україні);
- справа про переслідування адвоката Олексія Ладіна⁵ (за критеріями: а) переслідування осіб здійснюється на порушення одного з основних прав, гарантованих ЄКПЛ та протоколами до неї, зокрема свободи думки, совісті та релігії, а також свободи слова й інформації; б) переслідування осіб відбувається винятково за ненасильницьку діяльність, спрямовану на захист прав людини та основоположних свобод; в) переслідування осіб та/або груп осіб у Криму відбувається на підставі законодавства РФ за діяння, які не є підставою для переслідування в Україні).

⁵ мова йде про адміністративні правопорушення, пов'язані з позбавленням волі, що згідно з позицією Конституційного суду РФ "співпідставно з заходами кримінально-правового впливу", <http://sutyajnik.ru/documents/4788.pdf>

ЗБІР ІНФОРМАЦІЇ:

Було проведено роботу зі збору та систематизації релевантної інформації щодо обраних судових процесів з наступних джерел:

1. Матеріали спостереження за судовими процесами ініціативної групи "Кримський процес". Матеріали спостереження були зібрані на основі анкет спостереження за судовими засіданнями під час їх очних відвідувань. Анкета, розроблена з урахуванням підходів ОБСЄ, складалася з більш ніж 40 запитань щодо різних аспектів справедливого судового розгляду. Відповіді на запитання стали первинним матеріалом для систематизації даних спостережень за судовими процесами

Загалом група експертів проаналізувала результати спостереження під час 89 судових засідань у 6 кримських судах.

2. Результати інтерв'ю та письмових пояснень. Проведено інтерв'ю в усній і письмовій формі з безпосередніми спостерігачами та учасниками судових процесів. Збір інформації був проведений досвідченими інтерв'юерами і журналістами відповідно до принципів збору фактів.

3 Аналіз аудіо-, відео- та фотоматеріалів. Зібрано інформацію з доступних джерел: офіційних сайтів судів, різних ЗМІ, приватних архівів, аудіозаписів спостерігачів та адвокатів.

4. Результати аналізу інтернет-публікацій і друкованих матеріалів.

МЕТОДОЛОГІЯ

Проведено пошук публікацій, пов'язаних із висвітленням судових процесів, опублікованих у кримських і російських ЗМІ, інформаційних агентствах, інтернет-виданнях, на сайтах телеканалів ((щонайменше 71 публікація у 56 джерелах).

5. Інші джерела інформації, зокрема документи міжнародних структур, інформація із сайтів органів влади України, Росії та підконтрольної їй влади Криму.

МЕТОДИ ТА ВИДИ АНАЛІЗУ:

У роботі група експертів використовувала багатоступеневий аналіз масиву доступної інформації. Зібрана інформація та факти були систематизовані та проаналізовані з метою формування достовірної картини щодо дотримання окремих стандартів справедливого правосуддя для підтвердження або спростування гіпотез, висновків. Під час роботи було застосовано наступний інструментарій:

1. Систематизація анкет зі спостереження під час судових засідань, структуризація інформації з анкет спостереження за чотирма окремими стандартами справедливого судового розгляду:

- судовий розгляд незалежним і неупередженим судом;
- публічний розгляд;
- рівність сторін;
- презумпція невинуватості.

Зазначені стандарти було обрано, виходячи з їхньої значущості для здійснення справедливого правосуддя і повноти зібраної групою інформації.

При цьому не виключені проблеми дотримання інших стандартів правосуддя у відібраних для дослідження справах.

2. Аналіз усього масиву структурованої інформації щодо кількості порушень стандартів справедливого правосуддя загалом і для кожної справи окремо.

3. Контент-аналіз інформації зі ЗМІ та з інших зібраних джерел у частині висвітлення відібраних для дослідження справ.

4. Оцінка дій і поведінки представників судових органів влади Криму, підконтрольної РФ, щодо дотримання стандартів справедливого судового розгляду, а також можливий вплив на перебіг судових процесів інших обставин, висловлювань і дій представників влади.

5. Порівняльний аналіз результатів спостереження за судовими процесами та додатково зібраної інформації про перебіг судових процесів щодо їхньої відповідності міжнародному праву та стандартам прав людини.

НЕ АНАЛІЗУВАЛИСЬ:

- докази сторін, обґрунтованість обвинувачення і винесені вироки;
- процесуальні порушення законодавства РФ;
- стандарти доступу до справедливого правосуддя за винятком 4, які увійшли у фокус дослідження;
- інші порушення прав людини і норм міжнародного права.

ОГЛЯД СПРАВ

СПЕЦПРИЗНАЧЕНЦІ РОСГВАРДІЇ ГОТУЮТЬСЯ ДО МАСОВИХ ЗАТРИМАНЬ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ЗІБРАЛИСЬ ПІД СУДОМ В СІМФЕРОПОЛІ, СІЧЕНЬ 2023 РОКУ. ФОТО: КРИМСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ

Цей рік став продовженням інтенсивних політично вмотивованих переслідувань у Криму, кількість яких суттєво зросла після початку повномасштабного вторгнення. Це пояснюється двома паралельними причинами: а) силові структури в Криму продовжили політику залякування населення та нейтралізації найбільш активних громадян на території окупованого півострова шляхом фабрикації кримінальних справ; б) до створення російських судових органів на новоокупованій території політично ув'язнених мешканців з таких регіонів незаконно переміщували в тому числі на територію тимчасово окупованого Криму для легалізації їх переслідувань шляхом фабрикації кримінальних справ;

У рамках тенденції із залякування місцевого населення та активістів стало продовження тиску на незалежних адвокатів, насамперед арешт Олексія

Ладіна, який був медійним і регулярно висвітлював факти катувань, викрадень і фальсифікацій кримінальних справ співробітниками ФСБ. Другим яскравим прикладом стало систематичне переслідування та епізодичні арешти правозахисника Абдурешита Джеппарова, низка судів над яким ще не завершилась.

Серед прикладів кримінального переслідування найбільше відображає суть цих процесів справа проти першого заступника голови Меджлісу кримськотатарського народу Нарімана Джелялова та братів Ахтемових, яких під тортурами заставили зізнатися у диверсії, а також кримінальне переслідування цивільної журналістки та правозахисниці Ірини Данилович, яку викрали серед вулиці, катували і звинуватили у зберіганні вибухового пристрою.

ОГЛЯД СПРАВ

РЕКЛАМА ПРИВАТНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ КОМПАНІЇ “ВАГНЕР” ПОБЛИЗУ ВІД ВЕРХОВНОГО СУДУ РЕСПУБЛІКИ КРИМ, БЕРЕЗЕНЬ 2023 РОКУ

Друга тенденція, пов'язана з легалізацією переслідувань щодо осіб з новоокупованих територій, почала набирати обертів влітку 2022 року і до кінця цього року зафіксовано спад таких процесів. Вочевидь це пов'язано з незаконним створенням російських судів на новоокупованих територіях і перенаправлення справ для розгляду в ці новоутворені органи.

Але в цьому дослідженні тенденції ще приділяється увага. Особливості судочинства щодо викрадених та перевезених в Крим політв'язнів проаналізовані в справі проти мешканця Херсонської області та колишнього командира українського військово-морського корабля Олексія Кисельова, якого звинуватили у намірах здійснити морську блокаду Керченської протоки на рибачьому катері.

Також варто зазначити, що на тлі цих двох тенденцій не припинялися планові переслідування, характерні для 9 попередніх років окупації Криму. Зокрема, було завершено черговий кримінальний процес в рамках переслідувань щодо групи послідовників релігійного об'єднання "Свідків Єгови" і розпочато ще 3 судові справи проти їх співвірян. Також продовжено і переслідування мусульман з політично-релігійної партії "Хізб ут-Тахрір", яке мало характер як кримінальних справ, так і справ про адміністративні правопорушення. Майже рутинною нормою стали погрози та масові затримання російськими силовиками односторонців, які збиралися під судами на знак підтримки своїх співвірян.

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

ОПИС ПОДІЙ:

23 серпня 2021 року російські ЗМІ повідомили про пошкодження газопроводу в селі Перевальному неподалік від військової частини. Цього дня в Києві відбувався міжнародний саміт "Кримська платформа", присвячений питанню деокупації Криму, у якому брав участь перший заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу Наріман Джелял (у документах суду - Джелялов). 3 вересня після обшуку було вивезено в невідомому напрямку Ельдара Одаманова, а в ніч із 3 на 4 вересня - братів Асана й Азіза Ахтемових. 4 вересня співробітники ФСБ вивезли в невідомому напрямку першого заступника голови Меджлісу кримськотатарського народу Нарімана Джеляла. Також цього дня був викрадений Шевкет Усеїнов. Тривалий час у правоохоронних органах відмовлялися визнавати, що причетні до затримання, повідомляти про місцезнаходження викрадених осіб і допускати до них адвокатів. Ці дії спровокували зібрання громадян під будівлею ФСБ, яке закінчилося масовими затриманнями.⁶

6 вересня під час обрання запобіжного заходу стало відомо, що Нарімана Джеляла, Асана й Азіза Ахтемових підозрюють у скоєнні диверсії на газопроводі в селі Перевальному, а також у незаконному зберіганні вибухових речовин. Пізніше з'явилось обвинувачення в контрабанді та зберіганні вибухових речовин. Викрадені в цей самий час

⁶ більш детально про “справу 4 вересня” та судові переслідування затриманих можна дізнатися за посиланням: <https://crimean-process.org/delo-4-sentyabrya-kak-sudy-rassmatrivali-protokoly-posle-massovogo-zaderzhaniya-v-simferopole/>

Одаманов і Усеїнов у даній кримінальній справі пройшли як свідки, проте їх заарештували на 15 і 14 діб відповідно "за непокору законним вимогам співробітника поліції", відразу після завершення допитів у ФСБ.

10 вересня Асан Ахтемов зміг повідомити своєму адвокату про те, що в період після його затримання впродовж тривалого часу його піддавали тортурам - били струмом, імітували позасудову страту, погрожували розправою щодо членів його сім'ї. Під тиском його змусили підписати низку документів, а також обмовити себе під відеозапис. Азіз Ахтемов заявив про те, що зазнав психологічного тиску - він чув, як катують його брата і потім постріл. Після погроз, що його будуть катувати так само, як і брата, він також виконав усі вимоги співробітників ФСБ. Наріман Джелял повідомив, що на нього чинився психологічний тиск, зокрема допит із мішком на голові та з фіксацією всіх кінцівок до стільця.

Наріман Джелял (в центрі), Асан Ахтемов (зліва від нього) та Азіз Ахтемов (справа) - під час проголошення вироку в Верховному суді Криму

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

Надалі всім трьом було пред'явлено звинувачення за статтею 281 КК РФ ("Диверсія"), статтею 222.1 ("Незаконне придбання, передання, збут, зберігання, перевезення або носіння вибухових речовин або вибухових пристроїв") і за ст. 226.1 за нібито контрабанду вибухових пристроїв. Усі звинувачення мають формулювання "злочин, вчинений організованою групою осіб".

За версією ФСБ, 23 серпня обвинувачені Ахтемови за завданням українських спецслужб, з якими їх звів Наріман Джелял, навмисне встановили на газопровід у селі Перевальне Сімферопольського району вибуховий пристрій. Це призвело до переривання газопостачання в село, що позначилося на роботі соціальних установ і заподіяло шкоду в розмірі 105 тисяч рублів, а також, на думку обвинувачення, було націлене на підриг боекратності російських військ, які розташовані поблизу газопроводу.

Наріман Джелял розцінив звинувачення як помсту за його участь у міжнародному саміті "Кримська платформа", а брати Ахтемови вважають, що опинилися фігурантами цієї справи тільки тому, що були близько знайомі з Джелялом.

У 2021 році розслідування цієї кримінальної справи було закінчено і 21 січня справу передано до Верховного суду Криму. Важливо зазначити, що під час судового слідства було встановлено факти використання катувань та інших форм тиску на свідків Одаманова та Усеїнова. Розголос цих фактів призвів до

безпрецедентного тиску на двох адвокатів з групи захисників у даній кримінальній справі, які виявилися заарештовані за надуманим приводом.⁷

Поліція затримує адвокатку Еміне Авамилеву формально за порушення маскового режиму, а фактично - за розголос фактів катувань свідків

Суд першої інстанції визнав підсудних винними і засудив Ахтемова Асана Ісламовича до 15 років у колонії суворого режиму, штрафу 500 тисяч рублів та обмеження волі на 1 рік. Ахтемова Азіза Ескендеровича до 13 років у колонії суворого режиму, штрафу 500 тисяч рублів та обмеження волі на 1 рік. Джелялова Нарімана Енверовича до 17 років у колонії суворого режиму, штрафу 700 тисяч рублів та обмеження волі на 1 рік 6 місяців.

Апеляційна інстанція вирок погіршила, зазначивши, що перші 3 роки всі засудженні мають провести в тюрмі, а залишок покарання відбувати у колонії суворого режиму.

⁷ подробиці судового переслідування незалежних адвокатів було вивчено у минулорічному дослідженні, що представлено за посиланням https://crimean-process.org/wp-content/uploads/2023/09/crp_ua22.pdf

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

СУДОВИЙ ПРОЦЕС:

Суд першої інстанції:

Верховний суд Криму

Судді:

Зіньков Віктор Іванович (головуючий), Козирєв Олексій Вікторович, Погребняк Сергій Миколайович

Прокурори:

Лобов Роман, Супряга Анастасія

Адвокати:

Полозов Микола Миколайович, Авамільєва Еміне Радіоновна, Азматов Айдер, Юнус Рефат Меметович, Шабанова Сафіє Енверівна, Веліляєв Іслям Шевкетович

Дати розгляду:

18.02.22 - 21.09.22

Результати розгляду:

Ахтемов Асан Ісламович - 15 років у колонії суворого режиму. Ахтемов Азіз Ескендерович - 13 років у колонії суворого режиму. Джелялов Наріман Енверович - 17 років у колонії суворого режиму.

Суд апеляційної інстанції:

Третій апеляційний суд загальної юрисдикції

Судді:

Удод Олена Валентинівна (головуюча), Александров Герман Іванович, Стогній Ілона Анатоліївна

Прокурор:

Гордєєва Світлана Миколаївна

Адвокати:

Авамільєва Еміне Радіонівна, Азматов Айдер, Юнус Рефат Меметович, Шабанова Сафіє Енверівна

Дати розгляду:

19.07.23-28.07.23

Результати розгляду:

вирок залишити чинним, призначити для всіх відбування покарання перші 3 роки позбавлення волі у в'язниці, а решти терміну - у колонії суворого режиму.

Основні порушення окремих стандартів справедливого правосуддя:

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД НЕЗАЛЕЖНИМ І НЕУПЕРЕДЖЕНИМ СУДОМ

1. Наріман Джелял є першим заступником голови Меджлісу кримськотатарського народу. І його керівник, і сам Джелял неодноразово піднімали питання порушення прав корінного народу в період окупації, а участь Джеляла у першому міжнародному саміті "Кримська платформа" була явною демонстрацією позиції підтримки деокупації Криму та відновлення територіальної цілісності України.

З огляду на ці обставини, для оцінки неупередженості суду має особливе значення, чи є судді, які брали участь у розгляді справи, колишніми суддями України, фігурантами кримінальних справ на території України, співучасниками фактів порушення прав людини або політичних переслідувань на окупованій території України.

Голова судової колегії **Віктор Зіньков** є колишнім суддею України (Апеляційний суд АРК), який зрадив присязі. У червні 2015 року Генеральна прокуратура України стосовно нього відкрила кримінальне провадження за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України (державна зрада), надалі Зінькова було визнано підозрюваним у кримінальній справі, яку розслідує Головне управління Національної поліції України в АР Крим та місті Севастополі. Згідно з повісткою від 09.06.2021 він підозрюється у вчиненні злочинів за 7 статтями Кримінального кодексу України.

голова колегії в політичному судовому процесі - розгляді кримінальної справи проти заступника голови Меджлісу кримськотатарського народу Ахтема Чийгоза. Також він очолював колегію, яка залишала в силі арешт для українського активіста Володимира Балуха.

Член судової колегії **Сергій Погребняк** є колишнім суддею України (Апеляційний суд АРК), який зрадив присязі. У червні 2015 року Генеральна прокуратура України щодо нього відкрила кримінальне провадження за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України (державна зрада).

Раніше Сергій Погребняк брав участь у політично вмотивованих переслідуваннях кримських татар за події 26 лютого 2014 року, релігійних активістів партії "Хізб ут-Тахрір", активіста "Євромайдану" Олександра Костенка, одного з затриманих Керченській протоці українських моряків Андрія Драча, а також віце-президента Всесвітнього Конгресу кримських татар Ленура Іслямова.

Наріман Джелял спілкується з адвокатом Миколою Полозовим перед судовим засіданням

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

Суддя судової колегії **Олексій Козирєв** є суддею, який переїхав до Криму з російського Саратова і здійснює правосуддя, порушуючи норми міжнародного гуманітарного права, яке забороняє суддям країни-окупанта брати участь у судових процесах на окупованій території.

Раніше Олексій Козирєв брав участь як член колегії в політичному судовому процесі - розгляді кримінальної справи проти заступника голови Меджлісу кримськотатарського народу Ахтема Чийгоза. Також він одноосібно залишав в силі арешт для 4 ветеранів національного руху кримських татар по “справі “Веджіє Кашка”.

2. Однією з непрямих ознак залежності суду може бути кількість відводів, заявлених підсудними і стороною захисту за час судового слідства в цій кримінальній справі у зв'язку з очевидною зацікавленістю суду в результаті справи. Окремим суддям і всій колегії загалом за час процесу було заявлено щонайменше 7 відводів, зокрема на одному з перших засідань у зв'язку з участю суддів в інших політично вмотивованих переслідуваннях. Також підсудні неодноразово заявляли заперечення на дії головуючого судді.

3. На залежність суддів першої інстанції від позиції ФСБ у цій справі додатково можуть вказувати такі обставини:

- 24 травня суд проігнорував повідомлення свідка Шевкета Усеїнова про те, що його свідчення було отримано під психологічним тиском -

його допит співробітники ФСБ проводили без адвоката, з мішком на голові та в кайданках, при цьому на нього кричали. Частина свідчень, за словами свідка, йому нав'язали. Суд ніяк не відреагував на це повідомлення, додаткова перевірка в рамках окремого провадження не призначалася, надалі його свідчення не були виключені з обсягу доказів.

- 25 травня суд проігнорував повідомлення свідка Ельдара Одаманова про те, що його свідчення у даній справі було отримано під тортурами електричним струмом з боку співробітників ФСБ. "Там була одна людина, яка весь час говорила, що я брешу. Потім він приніс якийсь прилад, надів мені на вуха і катував струмом", - повідомив Одаманов у суді. Суд жодним чином не відреагував на це повідомлення, додаткова перевірка в рамках окремого провадження не призначалася, надалі його свідчення не були виключені з обсягу доказів.

Бездіяльність суду суперечить логіці застосування кримінально-процесуального кодексу та позиції Європейського суду з прав людини, який наголошує, що "у разі встановлення факту порушення основоположних прав суд не може обмежитися відповідною заявою з цього приводу" (Д. К. Басу проти Західної Бенгалії).

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

- 25 липня суд не робив зауважень свідку Дмитру Китаєву, який є співробітником ФСБ і який під час допитів вдався у відповідях до неприпустимих виразів, таких як: "подивіться в протоколі", "як я вам зараз скажу?", "Я то тут до чого?". Аналогічним чином суд ігнорував зухвалу манеру спілкування свідка, який є співробітником ФСБ, Антона Паніна. Зокрема, без серйозних зауважень залишилися його відповіді: "Ваші проблеми, що ви не почули", "давайте я вам теж запитання поставлю", "чудові у вас пізнання" тощо. На це суд лише пояснив свідку, що він має давати конкретну відповідь на поставлене запитання.
- 27 липня 2022 року суд активно сприяв під час допиту як свідка співробітника ФСБ Віталія Власова, який раніше керував слідчою групою у цій кримінальній справі. Так суддя Козирєв навмисно інтерпретував питання захисту, стверджуючи, що адвокати намагаються "моделювати ситуацію". Також важливо зазначити, що суд не робив зауважень свідку в тих численних випадках, коли він припускався у відповідях виразів "я вважаю", "яке це має відношення до справи", "ви знаєте це з матеріалів справи" або давав свою оцінку запитань з боку підсудних захисників: "це некоректне запитання", "ви все навкруги та поблизу" і т.д. Водночас підсудному Наріману Джелялу суд зробив зауваження за некоректні висловлювання.

Адвокат Микола Полозов розповідає зібравшимся під судом про те, що відбувалось на судовому засіданні

- 27 липня 2022 року під час допиту чинного співробітника ФСБ Михайла Йожикова, один із членів судової колегії Олексій Козирєв підказав свідку, що він може послатися на державну таємницю і не відповідати на запитання захисту щодо ролі свідка в цій кримінальній справі.
- 28 липня 2022 року державний обвинувач без вмотивованого пояснення причин заявив клопотання про те, щоб співробітник ФСБ Власов, який був слідчим у даній справі, був присутнім під час допиту свідка Михайла Йожикова, з метою подальшого додаткового допиту Власова як свідка. Згідно з нормами ст.278 кримінально-процесуального кодексу РФ свідки допитуються порізно і за відсутності недопитаних свідків. Попре це суд задовільнив клопотання прокурору і додатково допитав Власова за тими обставинами, які він почув у суді під час допиту Йожикова. Важливо зазначити, що обидва є співробітниками ФСБ, а також мали час і можливість для вироблення повних, послідовних і узгоджених відповідей.

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

- 8 серпня 2022 року під час допиту свідка Євгена Боброва стало зрозуміло, що він плутається і дає суперечливі свідчення. Суддя Олексій Козирєв втрутився в хід допиту і спробував допомогти свідку дати свідчення, які б збігалися з матеріалами справ.
4. На відсутність неупередженості в діях суду можуть вказувати такі факти:
- 20 квітня 2022 року підсудний Наріман Джелал заявив вимогу до головуючого вплинути на суддю Олексія Козирєва, "щоб він утримався від таких іронічних запитань"
 - 27 липня 2022 року підсудний Наріман Джелал заявив заперечення на дію суддів "у зв'язку з тим, що деякі з вас припускаються іронічних різних зауважень" під час допиту керівника слідчої групи ФСБ Віталія Власова.
 - 4 серпня 2022 року під час допиту підсудного Нарімана Джелала судом було озвучено питання щодо його діяльності в Меджлісі та відвідування міжнародного саміту "Кримська платформа". Ці обставини не мають жодного стосунку до обсягу пред'явленого Джелалу обвинувачення і вказують на політичний контекст, який цікавив суд.
 - 25 серпня 2022 року під час виступу захисту і підсудних у дебатах суддя Олексій Козирєв багаторазово демонстрував цілковиту незацікавленість у тому, що відбувається, сидів, розвалившись у кріслі, заковчував очі і зітхав. Двоє інших суддів іноді посміхалися під час виступу підсудних

5. Особливої уваги заслуговує відсутність помітної реакції суду на заяви підсудних щодо застосування до них катувань, унаслідок яких було отримано основні докази їхньої вини у кримінальній справі. При цьому підсудні не тільки детально повідомили про катування, а й вказали на низку інших доказів, які є підтвердженням їхніх свідчень. Перевірка цих відомостей носила формальний характер, отримані внаслідок катувань докази не були виключені як неприпустимі.

Згідно з практикою ЄСПЛ, щодо використання в кримінальному розгляді доказів, отриманих на порушення статті 3 (неприпустимість катувань), застосовуються особливі міркування. Використання таких доказів, отриманих у результаті порушення одного з основних і абсолютних прав, гарантованих Конвенцією, завжди порушує серйозні питання щодо справедливості судового розгляду, навіть якщо прийняття таких доказів не було вирішальним у вирішенні питання про визнання заявника винним (Яллох проти Німеччини [БП] (Jalloh v. Germany [GC]), пункти 99 і 105; Арутюнян проти Вірменії (Harutyunyan v. Armenia), пункт 63).

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

В апеляційній інстанції:

1. Склад колегії апеляційного суду представлений російськими суддями, призначеними для здійснення правосуддя в судові органи на території РФ. Це є важливою обставиною з огляду на те, що засуджених було звинувачено в підриві обороноздатності російської армії, вони раніше виступали за деокупацію свого регіону від російської влади та демонстрували прихильність до України, яка на період розгляду апеляційної скарги перебувала в стані повномасштабного військового конфлікту з російськими військами. За таких обставин незалежність і неупередженість російських суддів, які здійснюють судочинство на російській території, видається сумнівною.

Крім того, з огляду на положення Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, що забороняє здійснювати правосуддя над жителями окупованих територій за її межами, дії цих суддів порушували існуючі норми міжнародного гуманітарного права. Безперешкодне порушення цих норм колегією Третього апеляційного суду загальної юрисдикції також дають змогу ставити під сумнів незалежність рішень, ухвалених в апеляційній інстанції.

2. Особливої уваги заслуговує повна відсутність реакції суду на заяви підсудних щодо застосування до них катувань, внаслідок яких було отримано основні докази їхньої вини у кримінальній справі. При цьому підсудні не тільки детально повідомили про катування, а й вказали

на низку інших доказів, які слугують підтвердженням їхніх свідчень. Перевірка цих відомостей у суді апеляційної інстанції не проводилася, отримані внаслідок катувань докази не були виключені як неприпустимі.

3. Зафіксовано, що суд небезпристрасно ставився до роботи захисників і перебував їх. Зокрема, адвокату Айдеру Азаматову суддя Олена Удод заявила: "Є запитання - ставте. Нема - чого зайві слова говорити".

ПУБЛІЧНИЙ РОЗГЛЯД

1. Усі засідання в першій інстанції у цьому судовому процесі (за винятком попередніх) відбулися у відкритому режимі. Водночас слід зазначити, що судді у зв'язку з наявними рекомендаціями щодо недопущення поширення коронавірусної інфекції обмежили кількість слухачів у залі залежно від наявності вільних місць.
2. Вирок у суді першої інстанції було оголошено в повному обсязі, що також вказує на прагнення суду до гласності в цьому процесі.

Поліцейанти забороняють людям стояти поруч з будинком Верховного суду Криму

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

Однак, незважаючи на це, за час процесу також було зафіксовано суттєві порушення у сфері відкритості та публічності судочинства:

- Під час усіх засідань у даній кримінальній справі на офіційному сайті суду були приховані відомості про прізвища підсудних, що ускладнювало отримання інформації про місце і час проведення засідань.
- На офіційному сайті суду відсутні відомості про сторони у цій кримінальній справі, а також про членів судової колегії, яка розглядала справу.
- Судового акта за підсумком розгляду справи в першій інстанції на офіційному сайті Верховного суду Криму через рік після оголошення (станом на 21 вересня 2023 року) не опубліковано.
- 21 лютого 2022 року навколо площі перед судом перебувало оточення зі співробітників поліції, а також кілька людей у балаклавах із нашивками "МДБ". До будівлі суду слухачів не підпускали, поліція регулярно не давала збиратися людям і поблизу від огороженої площі перед судом.

Сторона захисту під час судового чергового засідання, фото: Кримська солідарність

- 03 березня 2022 року суд відхилив клопотання журналістів російських ЗМІ "Кримінформ" і "Коммерсантъ" про здійснення фото- і відеофіксації судового процесу.
- 22 березня 2022 року співробітники поліції намагалися заборонити громадянським журналістам вести відеозйомку будівлі суду або людей напроти цієї будівлі, але згодом припинили перешкоджати.
- 06 квітня 2022 року перед початком чергового судового засідання судові пристави обмежили кількість слухачів до однієї особи, тому що "кількість місць обмежена, частина місць заброньована для преси". Бронювання місць для преси суперечить російському законодавству і регламенту Верховного суду Криму. Частина цих місць залишилась вільною.
- 06 квітня 2022 року співробітники поліції забороняли цивільним журналістам вести відеозйомку будівлі суду або людей напроти цієї будівлі, оскільки "це об'єкт, що охороняється". Російське законодавство не забороняє зйомку об'єктів за його межами і будівлі судів не відносить до категорії режимних об'єктів.
- 24 травня 2022 року перед допитом одного з ключових свідків обвинувачення Шевкета Усеїнова, засідання було перенесено до маленької зали, де не було можливості розмістити слухачів. Можливо, це було пов'язано з бажанням уникнути розголосу свідчень свідка, який надалі

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

повідомив, що співробітники ФСБ чинили на нього тиск.

- 25 травня 2022 року перед допитом одного з ключових свідків обвинувачення Ельдара Одаманова, засідання було перенесено до маленької зали, де не було можливості розмістити слухачів. Можливо, це було пов'язано з бажанням уникнути розголосу показань свідка, який надалі повідомив, що співробітники ФСБ застосовували до нього тортури.
- 11 серпня 2022 року після перерви в засідання не допустили слухачів, посилаючись на повідомлення про замінування будівлі суду. Таким чином обмеження стосувалися дотримання заходів безпеки. Однак, судові засідання було продовжено. Примітно, що в цьому засіданні допитували адвоката Олега Глушка, який відмовився реагувати на повідомлення свого клієнта про катування і схилив його до співпраці з ФСБ. Можливо, причиною обмеження для слухачів було бажання суду уникнути розголосу показань свідка.
- щонайменше у трьох засіданнях (04.04.22, 08.04.22, 27.04.22) суд не забезпечив нормальну чутність у залі. Виступи та запитання представника державного обвинувачення були не чутні для слухачів, через те, що він говорив дуже тихо і невиразно. Також 23.03.22 відзначено аналогічні проблеми з чутністю з боку суддів.

Розгляд справи в апеляційній інстанції повною мірою суперечив принципам гласності та відкритості судочинства:

- 27 липня розгляд апеляційної скарги відбувався без участі слухачів. При цьому колегія суду апеляційної інстанції не заперечувала проти присутності слухачів, "якщо є технічна можливість у будівлі Верховного суду Криму". Згідно з клопотанням захисту, технічна можливість була наявна - у залі було щонайменше 15 вільних місць, однак пристави Верховного суду Криму не допустили слухачів у будівлю суду, бо засідання формально проводила колегія Третього апеляційного суду загальної юрисдикції, а Верховний суд Криму лише забезпечував участь сторони захисту та засуджених за допомогою відеоконференцв'язку.
- 27 липня 2023 року співробітники поліції почали масові затримання слухачів під будівлею Верховного суду Криму під приводом того, що вони порушують громадський порядок. Загалом було затримано 13 осіб, включно з двома журналістами

Один з затриманих, що прийшов до суду в якості слухача на розгляд апеляційної скарги

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

"Кримської солідарності". За словами одного з них - Куламета Ібраїмова, він виходив із суду після подачі клопотання про участь у засіданні, як представник ЗМІ, проте його затримала поліція одразу ж, щойно він вийшов за територію суду. Ця інформація ставить під сумнів версію поліції про порушення громадського порядку. Надалі з 13 затриманих, п'ятеро осіб (включно з обома журналістами) було звинувачено в адміністративних правопорушеннях, за підсумками яких 4 оштрафовано, а Куламета Ібраїмова заарештовано на 5 діб.

- 27 липня 2023 року після масових затримань під будівлею суду, захист повторно заявив клопотання про оголошення перерви для забезпечення присутності слухачів, частина яких не була затримана поліцією. Суд повторно зазначив, що не заперечує проти присутності слухачів, якщо у Верховного суду Криму є технічна можливість їх розмістити в залі. Робити для цього перерву суд не став, не побачивши в цьому "процесуальної необхідності".
- Під час усіх засідань у цій кримінальній справі на офіційному сайті апеляційного суду були приховані відомості про прізвища підсудних, що ускладнювало отримання інформації про місце і час проведення засідань.
- На офіційному сайті суду відсутні відомості про сторони у цій кримінальній справі, а також про членів судової колегії, яка розглядала справу.

РІВНІСТЬ СТОРІН

1. За час судового слідства в першій інстанції сторонами було заявлено щонайменше 42 клопотання, які мають значення для доказування своїх позицій. З них державному обвинуваченню було відмовлено в 17% випадків (у 3 клопотаннях із 15 заявлених), захисту - у 85% випадків (у 23 клопотаннях із 27 заявлених).

10

2. На порушення принципу рівності сторін також може вказувати той факт, що за час розгляду в першій інстанції стороною захисту і підсудними було заявлено 7 відводів колегії суддів у зв'язку з явними проявами зацікавленості в результаті справи. Крім того, захист неодноразово заявляв заперечення на дії головуючого. Тим часом стороною державного обвинувачення за час судового процесу не було заявлено жодного відводу та жодного заперечення на дії судді.

3. Ще однією ознакою відсутності рівності сторін стали клопотання про витребування відеоматеріалів з камери спостереження на

Сторона захисту та підсудні перед початком чергового судового засідання, фото: Кримська солідарність

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

прикордонному пункті пропуску. За клопотанням сторони державного обвинувачення суд направив запит до Прикордонного управління ФСБ і надалі досліджував відеозапис проходження прикордонного та митного контролю свідком Ерфаном Небієвим. А в клопотанні сторони захисту про витребування відеоматеріалів з тієї ж камери спостереження на прикордонному пункті пропуску про проходження паспортного та прикордонного контролю підсудними Асаном та Азізом Ахтемовими - суд відмовив.

4. Показовою стала тенденція обмеження права сторони захисту у частині можливості допиту засекречених свідків, на свідченнях яких побудована основна частина доказів обвинувачення. Суд регулярно знімав запитання захисту до засекречених свідків та іншим чином втручався в їхній допит. В той же час суд не знімав жодного питання сторони звинувачення і не втручався в їх допит на цьому етапі.

- 8 квітня під час допиту засекреченого свідка під псевдонімом “Байдачний А.Н.” голова судової колегії Віктор Зіньков і член колегії Олексій Козирєв активно втручалися в допит свідка стороною захисту. Перебивали адвокатів, нагадували свідку, що він має право не відповідати на запитання захисту. Також суд активно знімав запитання сторони захисту навіть у тих випадках, коли такі запитання мали значення для справи і ніяк не могли вплинути на розкриття особи свідка. Наприклад, "на якій вулиці ви висаджували пасажирів".

- 20 квітня під час допиту засекреченого свідка під псевдонімом “Данилов С.Ю.”, суд допомагав свідку запитаннями “можете пригадати?”, “ви пам’ятаєте?”, щоб він мав змогу вказати, що не пам’ятає. Також суд активно знімав запитання сторони захисту навіть у тих випадках, коли такі запитання мали значення для справи і ніяк не могли вплинути на розкриття особи свідка. Наприклад, “ви могли б повторити цю фразу кримськотатарською мовою?”. Знято було 18 відсотків запитань захисту (25 зі 140), більшість із яких стосувалися перевірки достовірності показань свідка. Під час допиту засекреченого свідка “Данилова”, якого учасники візуально не спостерігали, було виявлено ознаки того, що він знаходився під час допиту не один - на це вказували дуже довгі паузи між запитаннями сторони захисту і відповідями “Данилова”.
- 27 квітня засекречений свідок під псевдонімом “Бишовець Сергій Петрович” не зміг відповісти на запитання захисту, і суддя Зіньков підказав йому, що він може не

Батьки братів Ахтемових під будинком Верховного суду під час засідання

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

відповідати на запитання, якщо вважає, що відповіді можуть розкрити його особу.

Коли свідок знову не зміг відповісти на запитання захисту, суддя заявив, що це запитання ("у що був одягнений підсудний") спрямоване на розкриття особи свідка. Після цього кілька разів, коли свідок не знав, що відповісти, він стверджував, що відповідь може розкрити його особу, але жодного разу не пояснив, яким чином. Також значна частина запитань до засекреченого свідка була судом знята під сумнівним приводом, навіть у тих випадках, коли очевидно, що це не могло призвести до розсекречення свідка. Наприклад, "повідомте номер телефону Нарімана Джеліяла" або "хто ви за віросповіданням". Знято було 25 відсотків запитань захисту (41 зі 163), більшість із яких стосувалися перевірки достовірності показань свідка. Під час допиту засекреченого свідка "Бишовця Сергія", якого учасники візуально не спостерігали, було виявлено ознаки того, що свої показання він читав за раніше підготовленим текстом (нехарактерні паузи, відсутність вигуків, неправильно озвучені наголоси в словах).

п. 3 ст. 6 ЄКПЛ свідчить: "Кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:... допитувати свідків, які свідчать проти нього", проте втручання суду істотно обмежило це право.

5. Окрім прямого перешкоджання в допиті свідків стороною захисту, зафіксовано також випадки, коли суд взагалі відмовив у виклику для допиту свідків за клопотанням сторони захисту. Зокрема:

- 22 червня 2022 року судом було відхилено клопотання захисту про виклик для допиту понятих, які зазначені в матеріалах кримінальної справи як особи, що були присутні при проведенні слідчих дій. Важливо зазначити, що підсудні стверджували - під час слідчих дій проводилася фальсифікація доказів, тому допит понятих мав істотне значення для встановлення істини.
- 10 серпня 2022 року було відхилено клопотання підсудного Ахтемова Асана про виклик для допиту чотирьох свідків захисту - Бондарєва Андрія, Дідуха Сергія, Тишкіна Юрія та Даріуша Миколу, які перебували в одній камері з Ахтемовим Асаном і можуть підтвердити його фізичний стан після застосування до нього тортур.
- 11 серпня 2022 року було відхилено клопотання захисту про виклик для допиту понятих, які зазначені в матеріалах кримінальної справи як особи, присутні при проведенні впізнання Джеліялова засекреченими свідками. Захист стверджував, що впізнання проводилося з порушеннями вимог законодавства і ставив під сумнів показання засекречених свідків. Тому допит цих понятих мав істотне значення для встановлення істини.

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

В той же час суд задовольнив клопотання прокурора про виклик для допиту особи, що не допитувалась під час попереднього слідства, в якості свідка обвинувачення. Таким чином було вирішено складну ситуацію з доведенням факту впливу на обороноспроможність країни, як кваліфікуючої ознаки диверсії. Під час попереднього слідства ця роль була покладена на двох військовослужбовців частини в селі Перевальному біля якої відбувся вибух, але на час судового слідства оба цих свідки вже були ліквідовані у бойових діях на території України.

Згідно з практикою ЄСПЛ, можливість очної ставки обвинуваченого з важливим свідком у присутності судді є істотним елементом справедливого судового розгляду (Тарау проти Румунії (Taraui v. Romania), пункт 74; Гравіано проти Італії (Graviano v. Italy), пункт 38).

Відсутність обґрунтування відмови в розгляді або виклику свідка може призвести до обмеження прав захисту, несумісного з гарантіями справедливого судового розгляду (див. Попов проти Росії (Popov v. Russia), пункт 188; Бокос-Гуеста проти Нідерландів (Bocos-Cuesta v. the Netherlands), пункт 72; Вієрсьбікі проти Польщі (Wierzbicki v. Poland), пункт 45; Відал проти Бельгії (Vidal v. Belgium), пункт 34).

6. Не було забезпечено повною мірою рівність сторін у наданні доказів через відмову суду в призначенні експертиз, що мають значення для встановлення істини у справі. Так, 10 серпня 2022 року суд відмовив у проведенні повторної вибухотехнічної експертизи, а наступного дня - у проведенні експертизи, що мала б установити рівень шкоди, завданої обороноздатності РФ. Важливо зазначити, що заподіяння шкоди обороноздатності є кваліфікуючою ознакою злочину за статтею "Диверсія", і захист стверджував, що наявність шкоди не доведено. Тому проведення такої експертизи мало суттєве значення для встановлення істини.

7. Не було забезпечено повною мірою рівність сторін у наданні доказів через відмову суду в долученні стороною захисту до матеріалів справи відео- та фотодоказів, що мають значення для встановлення істини. Зокрема, суд відмовив у долученні відеоматеріалів, які побічно підтверджують факт тривалого утримання підсудних без доступу до них адвокатів. Також було відмовлено в долученні фотографій листування адвоката за угодою Айдера Азаматова з адвокатом за призначенням Олегом Глушком, який діяв в інтересах слідчого органу і не прийняв заходів належного адвокатського реагування.

8. Також в цьому розділі варто зазначити інші факти суттєвого обмеження права підсудних на захист:

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

- 3 березня суд відмовив у клопотанні про відкладення судового засідання у зв'язку з неявкою одного з адвокатів Нарімана Джелялова - Миколи Полозова через припинення авіасполучення з Кримом у наслідок повномасштабної агресії. Незважаючи на формальне право суду відмовити в даному клопотанні у зв'язку з тим, що інтереси підсудного представляв ще один адвокат, у сукупності з іншими порушеннями права на захист, цей епізод є додатковим підтвердженням загального ставлення суду до питань рівності сторін та забезпечення права на захист.
- 20 квітня суд відмовив у 2 клопотаннях захисту про витребування в Київському районному суді Сімферополя матеріалів справи щодо обрання запобіжних заходів, як доказу фальсифікації матеріалів шляхом підробки підписів свідка обвинувачення в різних процесуальних документах. Захист стверджував, що підписи одного свідка на різних документах поставили різні люди.
- 29 серпня під час виступу підсудного Асана Ахтемова з останнім словом, суд заборонив йому говорити про насильницьки викрадених кримських татар, що сталися після окупації Криму, мотивуючи тим, що ці відомості не мають відношення до справи. "Вам надається можливість дати свої пояснення в межах цієї справи", - заявив головуєчий Віктор Зіньков. Згідно зі ст. 293 кримінально-процесуального кодексу, головуєчий справді може зупиняти підсудного,

який виступає з останнім словом, коли обставини не мають відношення до кримінальної справи, що розглядається. Однак, ця мотивація видається сумнівною оскільки під час судового слідства підсудні і їх захисники неодноразово вказували на факти насильницького викрадення підсудних і щонайменше двох свідків. Тож тема насильницьких викрадень є пов'язаною з матеріалами справи і суду про це було відомо. Таким чином, обмежуючи виступ з останнім словом у частині, яка стосувалася системної практики викрадень людей у Криму, суд порушив право Ахтемова на захист.

В апеляційній інстанції:

1. Судом було відмовлено у 5 клопотаннях захисту з 5 заявлених та задоволено 1 клопотання державного обвинувача з 1 заявленого.

Рівноправність сторін є невід'ємною рисою справедливого судового розгляду. Цей принцип вимагає, щоб кожній стороні було надано розумну можливість представити свої доводи у справі в таких умовах, які не ставлять її в істотно не вигідне становище по відношенню до протилежної сторони (Фуше проти Франції (Foucher v. France), пункт 34; Булум проти Австрії (Bulut v. Austria); Бобек проти Польщі (Bobek v. Poland), пункт 56; Климентьев проти Росії (Klimentyev v. Russia), пункт 95).

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

2. Рівність сторін не була забезпечена повною мірою у зв'язку з відмовою апеляційного суду в призначенні експертиз, що мають значення для встановлення істини у справі. Так, 27 липня 2023 року Третій апеляційний суд відмовив у клопотанні про призначення повторної вибухотехнічної експертизи через непереборні суперечності в результатах наявної вибухотехнічної експертизи. Також було відмовлено в призначенні експертизи, яка мала встановити рівень шкоди, завданої обороноздатності РФ. Важливо зазначити, що заподіяння шкоди обороноздатності є кваліфікуючою ознакою злочину за статтею "Диверсія", і захист стверджував, що наявність шкоди не доведено. Тому проведення такої експертизи, в якій відмовив суд першої інстанції, мало істотне значення для встановлення істини.

3. Сторона захисту також була обмежена 27 липня 2023 року у допиті свідків, коли апеляційний суд відхилив клопотання захисту про виклик для допиту свідка обвинувачення, який зазначений у матеріалах кримінальної справи як особа, що була присутня під час проведення слідчих дій. Важливо зазначити, що засуджені стверджували - під час слідчих дій проводилася фальсифікація доказів, тому допит понятих, мав істотне значення для встановлення істини. Відмова про допит цього свідку в суді першої інстанції не була обґрунтованою і в апеляційному суді цей підхід залишено без змін.

4. Сторона захисту також була обмежена 27 липня 2023 року у представленні доказів, коли апеляційний суд відхилив клопотання засудженого Нарімана

Джеліяла про дослідження письмових документів з метою встановлення ознак підробки підпису свідка обвинувачення. Важливо зазначити, що учасники процесу стверджували, що під час слідчих дій проводилася фальсифікація доказів, тому дослідження цих документів, у якому відмовив суд першої інстанції, мало суттєве значення для встановлення істини.

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ

10

1. За час судового процесу не зафіксовано з боку суду очевидних дій, що порушують презумпцію невинуватості, за винятком утримання підсудних у спеціальному боксі- "акваріумі". Знаходження обвинувачених у клітці або спеціальному боксі- "акваріумі" саме по собі формує образ винного, а тиражування таких фотографій у ЗМІ поглиблює враження про винуватість осіб.

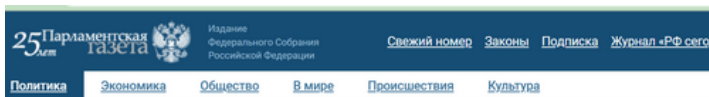
Адвокати і присутні під судом небайдужі кримчани після засідання записують відеокоментар про тортури свідків

2. Водночас у кримських медіаресурсах, підконтрольних окупаційній владі Криму і Росії, під час висвітлення подій злочину і судового процесу, було

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

відзначено щонайменше 37 публікацій, у яких до вироку суду формується громадська думка щодо підсудних. Серед основних прийомів - заяви високопосадовців із необґрунтованими звинуваченнями і твердження про причетність підсудних до злочину, як про факт.

- Так, варто зазначити, що "Глава Криму" Сергій Аксьонов двічі виступав з приводу цієї кримінальної справи. 7.09.21 він зробив заяву, що Україна - це країна-терорист, а Меджліс - виконавець терористичних дій і за всім цим стоїть США.⁸ 15.09.21 Сергій Аксьонов публічно заявив, що "Наріман Джелалов - це іноземний агент і це буде встановлено в суді".⁹ З огляду на рівень влади і впливу глави регіону, такі заяви можна розцінювати як тиск на суд і як постановку перед ним завдань про те, що має бути встановлено під час судового процесу.

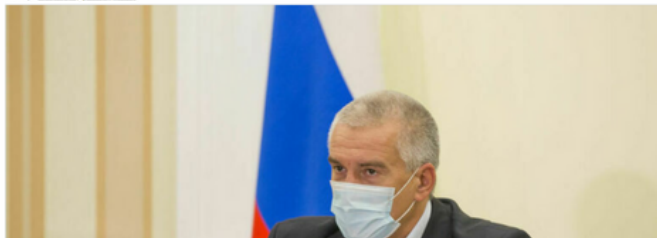

Глава Крыма назвал «Меджлис» инструментом для подрывной деятельности украинских спецслужб

Поделиться

Читать нас в [Новости](#) [Дзен](#)

15.09.2021 15:38
Автор: [Александр Машин](#)

⁸ <https://www.pnp.ru/politics/glava-kryma-nazval-medzhlis-instrumentom-dlya-podryvnoy-deyatelnosti-ukrainskikh-specsluzhb.html>

⁹ <https://ria.ru/20210915/agent-1750174912.htm>

- Другим за популярністю прийомом стало використання в заголовках і текстах тверджень про причетність підсудних до вибуху газопроводу, як про встановлений факт, а не як про підозру або обвинувачення в цих злочинах. Аналогічним чином у публікаціях часто стверджувалося про факти співпраці підсудних з органами української розвідки, але при цьому в ЗМІ не повідомлялося, що ці дані є версією слідства, а не встановленим у суді фактом.¹⁰

Украина ру

В Крыму за диверсию задержан замглавы запрещенного «меджлиса»

16:59 05.09.2021 (обновлено: 11:11 13.07.2022) 4795

Окремо варто відзначити факти відвертих інформаційних маніпуляцій, пов'язаних із висвітленням причетності підсудних до інкримінованого злочину. Зокрема:

- видання "Московский комсомолец" щонайменше 3 рази розмістило відверто неправдиві відомості про те, що Меджліс кримськотатарського народу визнано в Росії

¹⁰ <https://ukraina.ru/20210905/1032191316.html>

СПРАВА ПРО “ПІДРИВ” ГАЗОПРОВОДУ

терористичною організацією.¹¹ Цю неправдиву інформацію подавали в контексті висвітлення кримінальної справи щодо Нарімана Джеляла і братів Ахтемових.

MKRU

НОВОСТИ ЭКСКЛЮЗИВЫ ПОЛИТИКА ЭКОН.

температуры?

Простуда, ОРВИ (острая респираторная вирусная инфекция), грипп – все эти состояния ассоциируются с повышением температуры тела, недомоганием, ломотой в мышцах и суставах. На самом деле простуда не всегда протекает с лихорадкой – в таких случаях...

Читать далее...

Один из арестованных, Нариман Джелялов, является бывшим первым заместителем председателя организации "Меджлис крымско-татарского народа" (организация признана террористической и запрещена в России). Двое других проходят под обозначениями "А и А".

По версии следствия, подозреваемые намеренно организовали подрыв газопровода в селе Перевальное, также снабжающий газом воинскую часть. Всего по делу задержали пять жителей Крыма. Им может грозить до 15 лет заключения по статье о "диверсии".

- у ФСБ заявили про те, що один з учасників справи Наріман Джелялов належить до осіб, які є "одним з основних провідників української реваншистської політики і модератором протестних і сепаратистських проявів у Республіці Крим".¹²

¹¹ <https://www.mk.ru/social/2021/09/06/arestovany-troe-podozrevaemykh-v-povrezhdenii-gazoprovoda-v-krymu.html>

¹² <https://ria.ru/20210915/fsb-1750160725.html?in=t>

При цьому жодних доказів цим твердженням у тексті публікації не наводиться.

- на "Кримському радіо" опублікували думку "експерта" про те, що екстремісти ніколи не визнають свою провину, оскільки їхні замовники їх цього навчають, а також для героїзації їхніх дій.¹³ Думка не була підкріплена ні аргументами, ні доказами, а також не була представлена збалансованою думкою інших експертів. Інформацію подавали в контексті висвітлення кримінальної справи щодо Нарімана Джеляла та братів Ахтемових.

¹³ <https://crimea-radio.ru/pochemu-diversanti-i-yekestremisti-niko/>

СПРАВА ПРОТИ ЖУРНАЛІСТКИ ІРИНИ ДАНИЛОВИЧ

ОПИС ПОДІЙ:

Ірина Данилович працювала за фахом медсестрою, але у вільний час вела активну інформаційну діяльність - висвітлювала політичні суди для правозахисної ініціативи "Кримський процес", писала статті для проекту громадянської журналістики "Інжир-медіа", вела власну сторінку "Кримська медицина без обкладинки" про порушення прав медпрацівників і стан охорони здоров'я на півострові. Кілька разів її затримували на адміністративному кордоні з Кримом і викликали на бесіди до місцевого підрозділу ФСБ, цікавлячись зв'язками з українськими активістами.

29 квітня 2022 року, коли вона перебувала на зупинці в очікуванні автобуса, під'їхала автівка і кілька людей силомиць закинули Ірину Данилович всередину салону. Одночасно з цим у будинку, де вона проживала з батьками, був проведений обшук співробітниками ФСБ. Після цього про долю журналістки не було нічого відомо протягом 13 днів. Коли адвокату за угодою вдалося зустрітися з підзахисною, Данилович повідомила йому, що протягом тижня її утримували в підвалі ФСБ, застосовували тортури, погрожували вбивством і змусили підписати багато паперів, зокрема порожніх бланків. На сьомий день їй повідомили, що в її сумочці нібито було виявлено вибуховий пристрій і тому тепер її офіційно затримано. Огляд її сумки проводився без неї і без адвоката.

7 травня 2022 року без повідомлення адвоката за угодою у Київському районному суді Сімферополя їй було обрано запобіжний захід у вигляді

Ірина Данилович за кілька місяців до арешту на роботі в лікарні, фото з сімейного архіву

тримання під вартою.

3 червня 2022 року Міністерство юстиції внесло правозахисницю Ірину Данилович до реєстру "ЗМІ-іноземних агентів". 28 липня 2022 року стало відомо, що представники ФСБ продовжують піддавати правозахисницю Ірину Данилович, яка перебуває в ув'язненні, нелюдському поводженню і погрожувати їй. 03 серпня 2022 року справу передали до Феодосійського міського суду з обвинуваченням за ст. 222.1 КК РФ "Незаконне придбання, передання, збут, зберігання, перевезення, пересилання або носіння вибухових речовин чи вибухових пристроїв". За версією слідства, Ірина Данилович самотужки "відшукала" вибуховий пристрій із пластиду, який помістила у футлярі для окулярів разом із вражаючими елементами (медичними голками), і носила цей пристрій у своїй сумці.

Під час знаходження під вартою Ірина Данилович захворіла на отит і протягом 179 днів на отримувала адекватну медичинську допомогу. Весь цей час, в тому числі і під час судових засідань, вона потерпала від важкого

СПРАВА ПРОТИ ЖУРНАЛІСТКИ ІРИНИ ДАНИЛОВИЧ

головного болю, а також втратили слух на ліве вухо. Згодом було встановлено, що в цей період вона також перенесла в СІЗО мікроінсульт. Ефективного лікування за період з листопада 2022 по липень 2023 вона так і не отримала.

Суд першої інстанції визнав її винною і призначив покарання у вигляді 7 років позбавлення волі і штрафу в розмірі 50 тисяч рублів. Суд апеляційної інстанції за результатом перегляду вироку, скоротила термін покарання на 1 місяць.

СУДОВИЙ ПРОЦЕС:

Суд першої інстанції:	Феодосійський міський
Суддя:	Кулінська Наталія Володимирівна
Прокурори:	Лященко Дмитро, Матвєєва Юлія, Васильєв Максим
Адвокати:	Железняк Оксана, Азаматов Айдер, Новіков Сергій
Дата розгляду:	22.08.22-28.12.22
Результати розгляду:	позбавлення волі на 7 років, штраф - 50 тисяч рублів

Суд апеляційної інстанції (перший розгляд):

Верховний суд Республіки Крим

Судді:

Михайлов Дмитро Олегович (голова колегії), Гребеннікова Наталія Олександрівна, Латинін Юрій Анатолійович

Прокурор:

Туробова Анна Сергіївна

Адвокат:

Железняк Оксана

Дата розгляду:

02.05.2023

Результати розгляду:

Справу повернули до суду першої інстанції для усунення порушень

Суд апеляційної інстанції (другий розгляд):

Верховний суд Республіки Крим

Судді:

Чернецька Валерія Валеріївна, Михалькова Олена Олександрівна, Лебідь Олег Дмитрович

СПРАВА ПРОТИ ЖУРНАЛІСТКИ ІРИНИ ДАНИЛОВИЧ

Прокурор:	Туренко А.А.
Адвокати:	Железняк Оксана, Азаматов Айдер
Дати розгляду:	15-29.06.23
Результати розгляду:	термін покарання скорочено на 1 місяць

Основні порушення окремих стандартів справедливого правосуддя:

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД НЕЗАЛЕЖНИМ І НЕУПЕРЕДЖЕНИМ СУДОМ

У суді першої інстанції:

1. Громадянська журналістка Ірина Данилович висвітлювала проблеми діяльності у сфері охорони здоров'я та співпрацювала з українськими виданнями. На етапі до фабрикації кримінальної справи підозрювалася в роботі на українській спецслужби, зокрема за відверто антиросійські висловлювання в особистих повідомленнях, до яких отримали доступ співробітники ФСБ. Раніше тісно спілкувалася з активістами Українського культурного центру. З огляду на ці обставини для оцінки неупередженості суду має особливе значення, чи є судді, які брали участь у розгляді справи, колишніми суддями України, фігурантами кримінальних справ на території України, співучасниками фактів порушення прав

людини або політичних переслідувань на окупованій території України.

- Суддя **Кулінська Наталія Володимирівна** є колишньою суддею України (Феодосійський міський суд АРК), яка зрадила присязі. Генеральна прокуратура України щодо неї відкрила кримінальне провадження і винесла підозру за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України (державна зрада). Раніше брала участь у розгляді справ про адміністративні правопорушення за "дискредитацію російської армії", під якою маються на увазі, зокрема, будь-які заклики до миру або демонстрація підтримки Україні. Ці переслідування мають ознаки воєнного злочину.

2. Аналіз аудіозаписів судового процесу дає змогу встановити, що щонайменше в 5 із 7 засідань суддя багаторазово і необґрунтовано втручалася в перебіг допиту свідків або демонструвала емоційну нестриманість щодо підсудної та сторони захисту. Зокрема:

- 24.10.22 суддя заявила адвокату Азаматову: "ви б хоч встали з поваги до суду, хоч у вас її, напевно, і немає", а також неодноразово його перебивала під час виступу
- 07.11.22 суддя на відмову свідка давати свідчення заявила: "Я не знімаю питання, але змусити людину насильно я теж не можу" і не вжила жодних дій, а коли адвокат

СПРАВА ПРОТИ ЖУРНАЛІСТКИ ІРИНИ ДАНИЛОВИЧ

спробував з'ясувати позицію свідка, суддя перебила його, втрутилася і дала відповідь за свідка: "Ну, свідок уже відповів на запитання, що він відмовляється зазначити цю інформацію... Ну, скільки можна одне й те саме!"

- 15.11.22 підсудна просить від свідка обвинувачення опустити медичну маску, під якою він приховує своє обличчя, для того, щоб вона могла його впізнати. Свідок зсуває маску на кілька сантиметрів, підсудна просить опустити маску ще нижче, її перебиває суддя і каже різким тоном: "Нормально він спустив".
- 30.11.22 суддя просить підсудну повідомити про відомі їй факти катувань та інших незаконних дій з боку співробітників ФСБ. При цьому суддя додає: "Коротко, давайте без акторських цих..."
- 27.12.22 підсудна відповідає на запитання про те, коли вона висловлювала скарги на стан здоров'я, суддя перебиває її і підвищеним голосом вимагає: "Ви мені просто дайте відповідь чи ні, висловлювали чи ні! Мене цікавить конкретно, ви зараз же заявляєте про стан здоров'я, а не абстрактно!"

3. На особливу увагу заслуговують окремі дії судді, які можуть вказувати на залежність суду від позиції та інтересів органів ФСБ, що здійснювали досудове слідство. До таких дій можна віднести такі 8 ситуацій:

а) 22.08.22 під час розгляду питання про обрання запобіжного заходу на період судового слідства суд не дослідив підстави для обрання запобіжного заходу. Це відображено в рішенні апеляційної

інстанції, де зазначається: "з протоколу та аудіозапису судового засідання вбачається, що під час розгляду питання про запобіжний захід суд першої інстанції, всупереч вимогам закону, не дослідив підстави для продовження запобіжного заходу".

Ірину Данилович виводить конвой із суду після завершення чергового засідання по її справі

б) 07.11.22 суддя оголосила лист з УФСБ по Республіці Крим і місту Севастополю про те, що оперативні співробітники Суворов і Чевалков, причетні до викрадення журналістки, "перебувають у тривалому (понад 6 місяців) відрядженні", та запропонувала оголосити їхні свідчення, надані на етапі попереднього слідства. У ст. 281 КПК немає таких підстав для оголошення показань, як "тривале відрядження", але в інтересах ФСБ суд своїм рішенням відніс цю обставину до розрядки "стихійного лиха або інших надзвичайних обставин, що перешкоджають явці до суду".

с) 07.11.22 свідок обвинувачення Костянтин Високогляд, який виступав у статусі "представника громадськості" та закріплював версію слідства щодо

СПРАВА ПРОТИ ЖУРНАЛІСТКИ ІРИНИ ДАНИЛОВИЧ

знайденого в Данилович вибухового пристрою, відмовився відповідати на запитання захисту, вчиняючи в такий спосіб злочин, передбачений ст. 308 КК РФ "Відмова свідка або потерпілого від надання свідчень", однак суддя відмовила у клопотанні захисту щодо виділення окремого провадження з цього приводу й узагалі відмовилася реагувати на злочин. Надалі суд проігнорував виявлений адвокатами факт використання свідком копії матеріалів кримінальної справи для дачі своїх показань у суді.

d) 07.11.22 під час допиту оперативного співробітника ФСБ Руслана Наріманова суд перервав запитання до нього з боку підсудної, заявивши, що "свідок уже все пояснив".

e) 15.11.22 суд невмотивовано зняв питання захисту до свідка Данила Самохіна, який виступав у статусі "представника громадськості" і закріплював версію слідства про знайдений у Данилович вибуховий пристрій, щодо того, хто його запросив взяти участь в оперативно-розшуковому заході. Раніше другий "представник громадськості" категорично відмовився

Ірина Данилович в боксі перед черговим судовим засіданням

відповідати на подібне запитання. Також суддя підказувала цьому свідку, що він може відповідати "не пам'ятаю".

f) 30.11.22 захистом було встановлено, що раніше свідок обвинувачення Костянтин Високогляд, який виступав у статусі "представника громадськості" і закріплював версію слідства щодо знайденого в Данилович вибухового пристрою, надав суду неправдиві свідчення стосовно місця своєї трудової діяльності, приховавши той факт, що він є співробітником МВС. Суддя не відреагувала на ознаки злочину за ст. 307 КК РФ "Завідомо неправдиві свідчення..." і відмовила в повторному виклику свідка для усунення протиріч.

g) 30.11.22 суд долучив до матеріалів справи документи, надані стороною обвинувачення і заявлені як відповідь військово-слідчого комітету за результатами перевірки звернення Ірини Данилович про викрадення і непроцесуальні методи тиску на неї з боку ФСБ. Захист звернув увагу суду, що папери не мають реквізитів документа (вихідного номера, дати, печатки уповноваженого органу), і заперечував проти долучення цього документа.

h) 30.11.22 суддя попросив підсудну повідомити про відомі їй факти катувань та інших незаконних дій з боку співробітників ФСБ щодо інших осіб. Коли та почала перераховувати прізвища потерпілих, суддя перебила її і поставила наступне запитання.

4. 30.11.22 захист заявив судді відвід у зв'язку із зацікавленістю в результаті справи. Адвокатами було вказано на 10 фактів грубих порушень, які демонструють очевидну

СПРАВА ПРОТИ ЖУРНАЛІСТКИ ІРИНИ ДАНИЛОВИЧ

зацікавленість і необ'єктивність суду під час розгляду цієї справи. Судом відвід було відхилено.

5. Час, який перебував суддя у даній справі в нарадчій кімнаті для оцінки всіх доказів і ухвалення вироку, склав 17 годин, з яких 15 припали на нічний і неробочий час. Цей інтервал видається недостатнім для всебічного та об'єктивного вивчення матеріалів судового слідства, під час якого було допитано щонайменше 5 свідків та підсудну, а також наявні щонайменше 3 експертизи, 7 матеріалів оперативно-розшукової діяльності, висновок дослідчої перевірки щодо застосування катувань, відеофайли та ціла низка інших доказів.

6. Під час судового слідства стало відомо, що суддя, яка вела справу отримала пропозицію про підвищення і очікує на перевод в штат Верховного суду Криму після завершення справи проти Ірини Данилович. Ймовірно кар'єрні успіхи судді Наталлі Кулінської були у залежності від того, як вона розгляне цю кримінальну справу. З літа 2023 року суддя Кулінська була підвищена й перешла на роботу у Верховний суд Криму.

В апеляційній інстанції:

При першому розгляді до складу колегії увійшли судді: Михайлов Дмитро Олегович (голова колегії), Гребеннікова Наталія Олександрівна, Латинін Юрій Анатолійович.

- головуючий в апеляційній інстанції **Михайлов Дмитро Олегович** у Верховному суді розглядає справи з 2021 року. 16 вересня 2021 року брав участь у розгляді апеляційної скарги на

вирок активісту кримськотатарського руху Едему Бекірову. 26.05.2022 очолював колегію під час розгляду апеляційної скарги у справі проти лідера кримськотатарського народу Мустафи Джемілева, 16.03.23 очолював колегію під час розгляду апеляційної скарги у справі проти релігійних активістів з об'єднання "Свідки Єгови".

- Суддя **Латинін Юрій Анатолійович** є колишнім суддею України (Окружний адміністративний суд АРК), який зрадив присязі. У червні 2015 року Генеральна прокуратура України щодо нього відкрила кримінальне провадження за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України (державна зрада). Органами СБУ оголошений у розшук. У 2017 році санкціонував атаку на адвоката Миколу Полозова в рамках кримінальної справи проти заступника голови Меджлісу кримськотатарського народу Ільмі Умерова. У 2018 році з очевидними порушеннями (відмова в перекладачеві) розглядав апеляційну скаргу на рішення суду щодо української активістки Лариси Китайської. У серпні 2019 року розглядав апеляцію на продовження запобіжного заходу кримськотатарському блогеру Наріману Мемедемінову (рішення залишено чинним без змін), у грудні 2019 року розглядав апеляцію на продовження запобіжного заходу немолодому українському активісту Олегу Приходьку (рішення залишено чинним без змін).

СПРАВА ПРОТИ ЖУРНАЛІСТКИ ІРИНИ ДАНИЛОВИЧ

У 2022 брав участь у розгляді апеляції у справі проти лідера кримськотатарського народу Мустафи Джемілева. Входив у колегію під час розгляду апеляційної скарги у справі проти релігійних активістів з об'єднання "Свідки Єгови".

- Член колегії суддів в апеляційній інстанції суддя **Гребеннікова Наталя Олександрівна** є колишньою суддею України (Білогірський міський суд АРК), яка зрадила присязі. У червні 2015 року Генеральна прокуратура України щодо неї відкрила кримінальне провадження і винесла підозру за фактом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України (державна зрада). Раніше входила до колегії під час розгляду апеляційної скарги у кримінальній справі проти журналіста Владислава Єсипенка.

Під час повторного розгляду до складу колегії увійшли судді: Михалькова Олена Олександрівна, Чернецька Валерія Валеріївна, Лебідь Олег Дмитрович.

- Суддю **Михалькову Олену Олександрівну** було переведено на окуповану територію з Новосибірського обласного суду РФ, у порушення вимог Женевської конвенції. Російське громадянство та очевидне кар'єрне зростання могли впливати на суддю під час розгляду цієї справи. Раніше брала участь у розгляді апеляцій у політично вмотивованих справах проти кримських татар Юнуса Машаріпова і Сулеймана Кадирова.
- Суддя **Чернецька Валерія Валеріївна** є колишньою суддею України (Нижньогірський районний суд АРК),

яка зрадила присязі. Генеральна прокуратура України щодо неї відкрила кримінальне провадження і винесла підозру за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України (державна зрада). Раніше брала участь у розгляді справ про адміністративні правопорушення за "дискредитацію російської армії", під якою маються на увазі, зокрема, будь-які заклики до миру або демонстрація підтримки Україні. Ці переслідування мають ознаки воєнного злочину.

Ірина Данилович виступає в суді з останнім словом

- Суддя **Лебідь Олег Дмитрович** є колишнім суддею України (Центральний районний суд Сімферополя АРК), який зрадив присязі. Генеральна прокуратура України щодо нього відкрила кримінальне провадження та винесла підозру за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України (державна зрада). Раніше брав участь у розгляді апеляційної скарги у політично вмотивованій кримінальній справі щодо ветеранів кримськотатарського визвольного руху, яка відома як "справа Веджіє Кашка".

СПРАВА ПРОТИ ЖУРНАЛІСТКИ ІРИНИ ДАНИЛОВИЧ

ПУБЛІЧНИЙ РОЗГЛЯД

1. Судові засідання з обрання, продовження і оскарження запобіжного заходу Ірини Данилович проходили в закритому для слухачів режимі. При цьому на сайті Київського районного суду Сімферополя відсутня інформація про засідання з обрання та продовження запобіжного заходу для Данилович
2. Усі засідання в суді першої інстанції за цим судовим процесом (за винятком попередніх) відбулися у відкритому режимі. Водночас слід зазначити, що суддя у зв'язку з наявними рекомендаціями щодо недопущення поширення коронавірусної інфекції обмежила кількість слухачів до 3 осіб.
3. Вирок суду було оголошено в повному обсязі, що відповідає уявленням про гласність судового процесу.
4. 27 жовтня до суду не допустили журналіста видання "Грани.ру", оскільки надіслане ним електронною поштою клопотання не було розглянуто. У підставах відмови перераховано, які звернення до суду не можуть бути розглянуті шляхом звернення на електронну пошту, і клопотання про здійснення фото- і відеозйомки не потрапляє до цього переліку. Також варто зазначити, що звертатися на електронну пошту журналісту порекомендували в суді. Важливо також підкреслити, що не розглянуте клопотання про фото та відеозйомку не може бути підставою для відмови журналісту у відвідуванні судового засідання.

5. Рішення апеляційної інстанції не було оприлюднено на офіційному сайті суду в розумний термін (через 4 місяці після завершення розгляду рішення на сайті відсутнє).

РІВНІСТЬ СТОРІН

1. Першим чином звертає на себе увагу рішення судді відмовити стороні захисту у виклику для допиту 15 осіб, які мали відношення до досудового слідства у справі як експерти, фахівці, оперативні співробітники ФСБ, представники громадськості, але не були допитані слідчим як свідки. Відмова суду в допиті такої великої кількості свідків істотно обмежила можливості сторони захисту в дослідженні доказів.

Ірина Данилович за кілька місяців до арешту, фото з сімейного архіву

2. 24.10.22 суддя вимагала від адвоката підвестися з місця під час оголошення клопотання, тоді як представник державного обвинувачення зачитував документи сидячи. Адвокат після того закликав зробити зауваження представнику державного обвинувачення за демонстрацію неповаги до суду, але цього зроблено не було. 7.11.22 суддя недоречно

СПРАВА ПРОТИ ЖУРНАЛІСТКИ ІРИНИ ДАНИЛОВИЧ

іронізувала, що адвокат хотів би представляти документи сидячи.

3. 15.11.22 на початку засідання суддя спробувала обмежити спілкування підсудної зі своїми захисниками, мотивуючи це тим, що узгодження позиції вони мають здійснювати в СІЗО, а не в залі суду. Така вимога в російському законодавстві відсутня.

4. На засіданнях 27.12.22, 28.12.22 підсудна була позбавлена можливості на ефективний захист себе у зв'язку зі станом здоров'я. Через відсутність медичної допомоги в СІЗО, підсудна втратила слух і мала інші проблеми зі здоров'ям. 27.12.22 нею було подано клопотання про відкладення судового засідання у зв'язку зі станом здоров'я, однак судом у цьому було відмовлено. Надалі підсудній викликали невідкладну медичну допомогу, однак після стабілізації стану засідання було продовжено. Підсудна не чула, що говорять сторони розгляду та запитання, які адресовані їй. Через стан здоров'я вона знаходилась у значно уразливішому становищі, ніж сторона обвинувачення.

5. Ще одним епізодом, що демонструє нерівність можливостей сторін, стала ситуація ознайомлення з протоколами судових засідань (лютий-квітень 2023 року). Підсудна, якій не надавали медичної допомоги, не мала змоги повноцінно ознайомитися з аудіопротоколами судових засідань і просила суд відкласти ознайомлення до відновлення слуху. Суд у цьому відмовляв, а надалі обмежив строки ознайомлення, позбавивши можливості подати заперечення на протоколи суду.

Ірина Данилович в залі суду

6. Суддя регулярно демонструвала упереджене ставлення до сторони захисту - періодично перебивала виступи або запитання адвокатів, на заперечення захисту допускала фрази підвищеним тоном: "ви своєю роботою займайтеся" або "не треба пересмикувати". Аналогічного ставлення судді до представників державного обвинувачення не зафіксовано.

7. Із зафіксованих під час спостереження 15 клопотань сторони захисту, тільки в 3 випадках було ухвалено рішення про їхнє задоволення, в той час як усі 3 відмічені за процес клопотання сторони обвинувачення були задоволені.

В апеляційній інстанції:

1. Засуджена приймала участь в засіданнях за допомогою відеоконференцзв'язку, що обмежувало її можливості на оперативні та конфіденційні консультації з адвокатами. Разом з технічними проблемами зв'язку це могло створювати нерівні умови для сторін під час процесу.

2. Засуджена була позбавлена можливості на ефективний захист себе у зв'язку зі станом здоров'я. Через

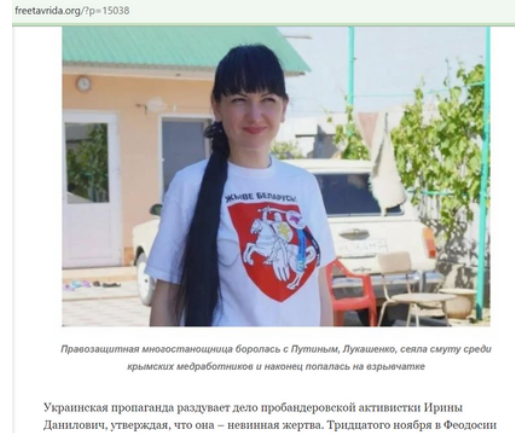
СПРАВА ПРОТИ ЖУРНАЛІСТКИ ІРИНИ ДАНИЛОВИЧ

відсутність медичної допомоги в СІЗО, підсудна втратила слух і мала інші проблеми зі здоров'ям. На час розгляду справи в апеляційній інстанції стан її здоров'я був поганим і вона про це заявляла в суді. Ігнорування цього факту судом позбавляло сторону захисту певних можливостей.

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ

1. Протягом усього судового процесу в першій інстанції підсудну утримували в боксі-"акваріумі". Перебування обвинувачених у клітці або "акваріумі" саме по собі формує образ винного, порушуючи презумпцію невинуватості. Крім того, під час етапування до суду і з суду на підсудну надягали наручники, що також формує образ винного, порушуючи презумпцію невинуватості.

2. Нестримана кампанія в пресі може негативно вплинути на справедливість судового розгляду, впливаючи на громадську думку і підштовхуючи суд до певних рішень. Зафіксовано щонайменше одну публікацію, в якій до рішення суду стверджується про вчинення злочину як

про факт ("попалась на вибухівці", "в неї знайшли вибухівку", "бомбистка, що не відбулася") та робиться акцент на причетності підсудної до вчинення дій, у яких їй не було висунуто обвинувачення.

Зокрема було опубліковано інформацію про те, що підсудна мала зв'язки з українськими спецслужбами ("пройшла широкий інструктаж для підривної діяльності", "прикриттям для підривної діяльності"), хоча ніяка діяльність підсудної не була предметом судового розгляду.¹⁴ Також у тексті використовували образливі та емоційно забарвлені слова щодо підсудної: "заукраїнка", "правозахисна багатостановниця", "пседозахисниця прав людини" (орфографію оригіналу збережено).

¹⁴ <https://www.freetavrida.org/?p=15038>

СПРАВА ПРОТИ ЕКС-ОФІЦЕРА ОЛЕКСІЯ КИСЕЛЬОВА

ОПИС ПОДІЙ:

Олексій Кисельов до окупації Криму мешкав у Севастополі, був військовим пенсіонером, екс-капітаном корабля управління військово-морських сил України “Славутич”. В 2015 році він переїхав в Херсонську область, у місто Генічеськ. Разом з іншими активістами створив громадську організацію “Переселенець.сос”, що співпрацювала з Червоним хрестом України по соціальних проектах. Як стало відомо згодом, організація певний час надавала консультаційну допомогу біля пункту пропуску на адміністративному кордоні з Кримом, розмістившись на території, яку займав добровольчий кримськотатарський батальйон імені Номана Челебіджихана.

Олексія Кисельова викрали 22 липня 2022 року, коли він йшов вулицею. Двоє осіб в чорній формі силоміць заштовхали його в мікроавтобус. За словами Кисельова, наступні 5 днів він провів в підвалі Генічеського ПТУ, де його били, вимагаючи зізнатись під відеозапис, що він є керівником партизанського руху в Генічеському районі і показати схрони з боєприпасами. 27 липня його посадили в машину, намотавши йому на голову одяг, щоб він не бачив дороги. Машина один раз зупинялась для перевірки, але Кисельова ні про що не питали. Згодом він опинився в Сімферополі, в Управлінні ФСБ, де йому оголосили підозру про участь в незаконних озброєних формуваннях та офіційно взяли під варту.

подробиці судового переслідування незалежних адвокатів було вивчено у минулорічному дослідженні, що представлено за посиланням https://crimean-process.org/wp-content/uploads/2023/09/crp_ua22.pdf

Згідно з матеріалами справи, Кисельов у травні 2016 року вступив до кримськотатарського добровольчого батальйону імені Номана Челебіджихана, розділяв його мету та завдання, підтримував стосунки з його керівником Ленуром Іслямовим та іншими членами формування, забезпечував батальйон продовольством, а також із метою морської блокади Криму, навчав учасників батальйону навичкам керування морськими суднами, оскільки раніше він обіймав посаду, пов'язану з керуванням морськими суднами, і мав відповідні навички. Брав участь у спробі вчинення диверсії в Керченській протоці, але вона не була здійснена у зв'язку з поломкою судна. 18.10.2022 року справу було передано в Джанкойський районний суд за звинуваченнями по ч.2 ст.208 Кримінального кодексу РФ “Участь у збройному формуванні, що не передбачено законом”.

Варто зазначити, що за версією, яка була оприлюднена російською Генеральною прокуратурою, “батальйон сформовано 2015 року з метою продовольчої,

Олексій Кисельов під час обрання запобіжного заходу, фото: ru.krymr.com

СПРАВА ПРОТИ ЕКС-ОФІЦЕРА ОЛЕКСІЯ КИСЕЛЬОВА

енергетичної, водної та інших блокад Криму. “Цілями створення батальйону є порушення територіальної цілісності Російської Федерації, а одним з основних завдань – збройне захоплення Республіки Крим”. За версією українських медіа початок формування батальйону прийшовся на 2016 рік, але станом на лютий 2017 він знаходився на стадії формування й не був зареєстрований як підрозділ ЗСУ, Національної гвардії або інших офіційних силових підрозділів. В 2015 році організатор формування, кримськотатарський бізнесмен Ленур Іслямов анонсував плани про морську блокаду Криму.

Починаючи з 2016 року в Криму стали з’являтися повідомлення про затримання представниками ФСБ учасників цього батальйону, а у 2019 році процес набув системності – в кримські суди поступило щонайменше 3 справи за звинуваченнями у членстві в батальйоні ім. Челебіджихана. Новий імпульс цей різновид репресий набув після початку повномасштабного вторгнення, коли був захоплений Чонгар і Генічеськ, які були основними містами дислокації цього формування. Станом на жовтень 2023 року відомо, що від початку повномасштабної війни в Криму за зв’язки з кримськотатарським добровольчим батальйоном було засуджено 15 осіб, ведеться попереднє або судове слідство ще по 4 справах. Що найменше в 8 з цих випадків зафіксовано факти насильницького викрадення та тортур. Кисельова було засуджено до 8 років 6 місяців позбавлення волі, з відбуванням першого року покарання в тюрмі і залишившийся термін – в виправній колонії суворого режиму.

СУДОВИЙ ПРОЦЕС:

Суд першої інстанції:

Джанкойський районний суд Криму

Суддя:

Соловійова Ліліана Володимирівна

Прокурор:

Михайлов А.А.

Адвокат:

Ладін Олексій Олександрович

Дата розгляду:

07.11.22-17.02.23

Результати розгляду:

8 років 6 місяців позбавлення волі

Суд апеляційної інстанції:

Верховний суд Республіки Крим

Судді:

Чернецька Валерія Валеріївна (головуюча), Овчиннікова Алла Юріївна, Єрмакова Марія Геннадіївна

Прокурор:

Туренко А.А.

Адвокат:

Ладін Олексій Олександрович

Дата розгляду:

22.08.23

СПРАВА ПРОТИ ЕКС-ОФІЦЕРА ОЛЕКСІЯ КИСЕЛЬОВА

Результати розгляду:

вирок залишити чинним

Основні порушення окремих стандартів справедливого правосуддя:

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД НЕЗАЛЕЖНИМ І НЕУПЕРЕДЖЕНИМ СУДОМ

Олексій Кисельов є колишнім офіцером військово-морських сил України, який покинув Крим після окупації, що вказує на його негативне ставлення до цих подій. Крім того, він був обвинувачений в тому, що входив у склад формування, яке проголосило своєю метою звільнення окупованого Криму і у нього були вилучені документи, пов'язані з діями по реєстрації цього формування в системі ЗСУ. Тож для оцінки неупередженості суду має особливе значення, чи були судді, які приймали участь в розгляді справи, раніше судьями України, фігурантами кримінальних справ на території України, учасниками порушень прав людини або політичних переслідувань на окупованій території.

В першій інстанції:

1. Суддя **Соловйова Ліліана Володимирівна** призначена на посаду судді у 2017 році, тож до окупації не займала таку посаду і не є фігурантом порушених українськими правоохоронцями кримінальних справ проти кримських суддів за державну зраду. Також

вона є мешканкою Криму, тому на час підготовки звіту формально зовнішніх факторів, що впливали на неупередженість судді не виявлено. Але за півтора місяця до розгляду справи Кисельова, вона вже почала розгляд іншої політично вмотивованої справи за аналогічними обвинуваченнями проти Костянтина Терещенко.

2. Суддя Ліліана Соловйова демонструвала певну упередженість до сторони захисту, яку було зафіксовано в таких діях:

- 07.11.22 суддя неодноразово перебувала виступ адвоката. Спілкувалась у агресивній манері. Наприклад, на запитання адвоката, чи може він продовжувати, суддя відповіла зневажливо “спробуйте”.
- 21.12.22 під час допиту свідку на псевдонім “Петров” на емоційно забарвлене запитання адвоката, суддя зробила йому зауваження, до якого додала вкрай роздратованим тоном: “Не йорнічайте. Залиште при собі свої колкості”. Показово, що незабаром свідок почав хамити адвокату (“я вже втомився на це відповідати, слухати треба!”), аде суддя відреагувала не одразу і без агресивних коментарів в бік свідка.
- 26.01.23 під час розгляду клопотання захисту про запит щодо міграційної картки Кисельова, суддя довго робила вигляд, що не розуміє про яку картку йде мова, створюючи умови для відмовлення в клопотанні через невизначеність терміну. Варто

СПРАВА ПРОТИ ЕКС-ОФІЦЕРА ОЛЕКСІЯ КИСЕЛЬОВА

відзначити, що на той час суддя мала досвід розгляду щонайменше 7 кримінальних справ про незаконне порушення державного кордону, що ставить під сумнів повне нерозуміння процедури та документального забезпечення процесу перетину кордону, яке демонструвала суддя під час розгляду клопотання.

3. Суддя не робила зауважень за визиваючу поведінку свідку Владиславу Страдецькому, оперативному працівнику ФСБ, який під час допиту унікав відповідей на запитання адвоката.

4. Знаходження судді у нарадчій кімнаті склало 27 годин (з яких лише 12 є робочими), що виявляється недостатнім терміном для всесторонньої та об'єктивної оцінки матеріалів справи, в рамках якої було допитано 7 свідків, вивчено 6 відеозаписів, процесуальні документи, а також 10 судових рішень по інших кримінальних справах. За таких обсягів короткий термін перебування у нарадчій кімнаті може свідчити про упередженість судді і заздалегідь підготовлене рішення по справі.

В апеляційній інстанції:

Суддя **Чернецька Валерія Валеріївна** є колишньою суддею України (Нижньогірський районний суд АРК), яка зрадила присязі. Генеральна прокуратура України щодо неї відкрила кримінальне провадження і винесла підозру за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України (державна зрада). Раніше брала участь у розгляді справ про адміністративні правопорушення за "дискредитацію

російської армії", під якою маються на увазі, зокрема, будь-які заклики до миру або демонстрація підтримки Україні. Ці переслідування мають ознаки воєнного злочину. Також приймала участь в розгляді апеляційної скарги у справі проти правозахисниці та громадянської журналістки Ірини Данилович.

Суддя **Овчиннікова Алла Юріївна** є суддею, яка переїхала до Криму з російського Челябінська і здійснює правосуддя, порушуючи норми міжнародного гуманітарного права, яке забороняє суддям країни-окупанта брати участь у судових процесах на окупованій території. Раніше Овчиннікова брала участь в політичному судовому переслідуванні українських моряків, яких затримали у керченській протоці, залишивши в силі рішення про їх арешт і відмовившись визнавати їх військовополоненими.

Олексій Кисельов під час прес-конференції за кілька років до арешту, фото: IPC-Генічеськ

Суддя **Єрмакова Марія Геннадіївна** є суддею, яка переїхала до Криму з російської Волгоградської області і здійснює правосуддя, порушуючи норми міжнародного гуманітарного

СПРАВА ПРОТИ ЕКС-ОФІЦЕРА ОЛЕКСІЯ КИСЕЛЬОВА

права, яке забороняє суддям країни-окупанта брати участь у судових процесах на окупованій території. Раніше, в 2020 році Єрмакова вела перший в Криму політичний процес проти члена релігійного об'єднання "Свідки Єгови" Сергія Філатова.

2. Однією з ознак залежності апеляційного суду від позиції ФСБ можна вважати відсутність в апеляційній ухвалі позиції суду, щодо питання насильницького переміщення Кисельова через російський кордон з окупованої території Херсонської області. В апеляційній скарзі ці обставини зазначені як один з аргументів незгоди з рішенням суду першої інстанції та були окремо підкреслені адвокатом і підсудним під час дебатів, але жодної оцінки цим обставинам суддями Верховного суду Криму не дано.

ПУБЛІЧНИЙ РОЗГЛЯД

Перша інстанція:

1. Усі засідання в першій інстанції у цьому судовому процесі відбулися у відкритому режимі.

2. Водночас слід зазначити, що під час усіх засідань по даній кримінальній справі на офіційному сайті суду були приховані відомості про прізвище підсудного, що ускладнювало отримання інформації про місце і час проведення засідань. Також на офіційному сайті суду відсутні відомості про сторони у цій кримінальній справі.

3. На офіційному сайті суду, за 8 місяців не було оприлюднено рішення по цій справі.

4. 16.02.23 суд превентивно заборонив проведення фото і відеофіксації всього процесу, побачивши, що в залі знаходиться кореспондент "Кримської солідарності" з фотокамерою. Суд оголосив про заборону ще до того, як сторона захисту заявила клопотання (де просила суд дозволу на фото і відеофіксацію лише сторони захисту), таким чином унеможлививши перегляд цього питання. Також слід додати, що суддя не повідомила слухачам, що у них є право на аудіозапис засідання, а лише підкреслила, що такий запис ведеться судовою системою аудіофіксації.

5. Проголошення вироку відбулося не в повному обсязі, а лише вводна та резолютивна частина, що вже не порушує норми КПК РФ¹⁵ але протиречить позиції ст.6 Європейської конвенції з прав людини в частині "судове рішення проголошується публічно" та практиці ЄСПЛ, яка припускає такі дії за наявності вагомих обставин.¹⁶

Олексій Кисельов під час етапування у в'язницю, фото: Кримський розслідувач

¹⁵Зміни до статті 241 КПК РФ щодо оголошення тільки вводної та резолютивної частини вироку вступили в силу 29.12.2022 року

¹⁶ Welke and Bialek v. Poland,

<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-103696>

СПРАВА ПРОТИ ЕКС-ОФІЦЕРА ОЛЕКСІЯ КИСЕЛЬОВА

Апеляційна інстанція:

1. Під час розгляду в апеляційному суді на офіційному сайті Верховного суду Криму були приховані відомості про прізвище підсудного, що ускладнювало отримання інформації про місце і час проведення засідань. Також на офіційному сайті суду відсутні відомості про сторони у цій кримінальній справі, та склад колегії суддів, що приймали участь в розгляді.

2. Проголошення рішення апеляційної інстанції відбулося не в повному обсязі, а лише вводна та резолютивна частина, що вже не порушує норми КПК РФ але протиречить позиції ст.6 Європейської конвенції з прав людини в частині “судове рішення проголошується публічно” та практиці ЄСПЛ, яка припускає такі дії за наявності вагомих обставин.

РІВНІСТЬ СТОРІН

Суд першої інстанції:

1. За час судового процесу стороною захисту було подано 8 клопотань, що мають істотне значення для встановлення реальних обставин, з яких судом було задовільнено 5 (62%), в той час як стороні обвинувачення судом не відмовлялось у 3 заявлених клопотаннях (100%).

2. Судом було недостатньо ґрунтовно відмовлено в допиті ключового свідка захисту Ленура Іслямова за допомогою відеоконференцзв'язку, що істотно порушило право підсудного на представлення доказів своєї невинуватості,

оскільки цей свідок, за своїм положенням і свідченнями інших допитаних в суді свідків, мав вагому інформацію, пов'язану з представленими Кисельову обвинуваченнями.

Відсутність обґрунтування відмови в розгляді або виклику свідка може призвести до обмеження прав захисту, несумісного з гарантіями справедливого судового розгляду (див. Попов проти Росії (Popov v. Russia), пункт 188; Бокос-Гуеста проти Нідерландів (Bocos-Cuesta v. the Netherlands), пункт 72; Вієрсьбікі проти Польщі (Wierzbicki v. Poland), пункт 45; Відал проти Бельгії (Vidal v. Belgium), пункт 34).

3. Окремо слід зазначити епізод із реалізацією права на представлення доказів стороною захисту, коли суд формально задовольнив клопотання про витребування матеріалів перевірки дій з насильницького викрадення та катування Кисельова в місті Генічеськ, але не отримавши ці матеріали від військово-слідчого комітету, завершив судове слідство попри неусунені сумніви.

Суд апеляційної інстанції:

1) Рішення за результатами розгляду апеляційної скарги містить багато співпадінь з текстом сторони державного обвинувачення, що був проголошений під час судових дебатів. Крім того, в апеляційній ухвалі суд

СПРАВА ПРОТИ ЕКС-ОФІЦЕРА ОЛЕКСІЯ КИСЕЛЬОВА

не навів обґрунтування своєї позиції по 2 з 6 істотних порушень, на які вказала сторона захисту у своїй апеляційній скарзі.

2) засуджений приймав участь у засіданні через відеоконференцзв'язок і його якість була недостатньою: іноді Кисельов не чув питання, що задає йому суд, ймовірно не все чув з висловлювань інших учасників процесу. Сам він на питання суду чи все йому добре чути, повідомив, що якість на 3-4 бали за п'ятибальною шкалою. Також участь через систему ВКС позбавила Кисельова можливості отримувати консультації під час процесу від свого захисника, що теж могло впливати на рівність сторін.

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ

1. За час судового процесу не зафіксовано з боку суду істотних дій, що порушують презумпцію невинуватості, за винятком утримання підсудного у спеціальному боксі-"акваріумі".

Знаходження обвинувачених у клітці або спеціальному боксі-"акваріумі" саме по собі формує образ винного, а тиражування таких фотографій у ЗМІ поглиблює враження про винуватість осіб.

2. Кампанія в медіа може впливати на судові рішення, але за час процесу не було зафіксовано публікацій, що були б спрямовані на формування громадської думки щодо цієї справи. Кілька публікацій після вироку були зроблені з посиланням на прес-службу кримського ФСБ.

СПРАВА ПРОТИ “СВІДКІВ ЄГОВИ” З СЕВАСТОПОЛЯ

ОПИС ПОДІЙ:

1 жовтня 2020 року силовики провели обшуки що найменше 9 обшуків у членів релігійної організації “Свідків Єгови” в Севастополі. Обшуки відбулися в рамках кримінальної справи, порушеної за ч. 1 ст. 282.2 КК (організація діяльності екстремістської організації). Після обшуків до слідчого органу доставили подружжя Наталію і Володимира Маладику, а також Євгена Жукова, Володимира Сакаду та Ігоря Шмідта. Чотирьох чоловіків помістили в ізолятор тимчасового утримання, Наталю Маладику відпустили після допросу.

Євген Жуков раніше очолював севастопольську громаду "Свідків Єгови". Вона була зареєстрована 12 листопада 1997 року, у травні 2015 року її поставили на облік у податковому органі в рамках російського законодавства, але вже в травні 2017 року ліквідували за рішенням суду після того, як у Росії організацію визнали екстремістською. В основу обвинувачення лягли відеозаписи 4 богослужінь “Свідків Єгови”, зроблені агентами ФСБ після 2017 року.

2 жовтня 2020 року Ленінський районний суд Севастополя заарештував підозрюваних Жукова, Сакаду, Шмідта і Маладику до кінця листопада. Пізніше справу Ігоря Шмідта відокремили і він був засуджений в ході іншого судового процесу. Через 5 місяців суд змінив запобіжний захід на домашній арешт для Володимира Маладики та Володимира Сакади, а Жукова тримали у СІЗО ще 2 місяці. За цей час справу було передано на

розгляд судді Ользі Берднікової в Нахімовський районний суд міста Севастополь.

Розгляд судової справи у першій інстанції відбувався з 21 квітня 2021 року по 7 жовтня 2022 року. Нахімовським районним судом Севастополя всі троє вірян визнані винними та засуджені до 6 років позбавлення волі кожний. Всі взяті під варту в залі суду. Розгляд апеляційної скарги почався майже через рік - 28 серпня 2023 року. Завершено розгляд в апеляційній інстанції 11 жовтня 2023 року, коли колегія залишила вирок суду без змін.

"Свідків Єгови" почали переслідувати в Криму після того, як 2017 року Верховний суд Російської Федерації визнав екстремістською діяльність "Управлінського центру Свідків Єгови в Росії", заборонивши його діяльність і діяльність усіх 395 відділень на території Росії, перші вирок було оголошено 2020 року. Вирок по цій справі став сьомим на території Криму щодо представників цієї релігійної групи. Ще 6 справ проти 14 осіб знаходяться на різних стадіях попереднього та судового слідства або оскарження в апеляційній інстанції.

Володимир Маладика, Євген Жуков, Володимир Сакада (з права на ліво), фото:jw-russia.org/

СПРАВА ПРОТИ “СВІДКІВ ЄГОВИ” З СЕВАСТОПОЛЯ

СУДОВИЙ ПРОЦЕС:

Суд першої інстанції:	Нахімовський районний суд Севастополя
Суддя:	Берднікова Ольга Олександрівна
Прокурор:	Язєв Валерій Сергійович
Підсудні:	Маладика Володимир Іванович, Сакада Володимир Федорович, Жуков Євгеній Сергійович
Дати розгляду:	12.05.21 - 06.10.22
Результати розгляду:	6 років позбавлення волі для кожного з підсудних

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД НЕЗАЛЕЖНИМ І НЕУПЕРЕДЖЕНИМ СУДОМ

1. Справа в першій інстанції була розглянута суддею **Бердніковою Ольгою Олександрівною**, про яку відомо, що вона призначена на посаду судді у 2018 році і є мешканкою міста Севастополь. Отже на час підготовки дослідження не було встановлено обставин, які б могли істотно впливати на незалежність та неупередженість судді в першій інстанції.

Суд апеляційної інстанції:

Севастопольський міський суд

Судді:

Нікітін Геннадій Володимирович, Землюков Данила Сергійович, Єланська Олена Едуардівна

Прокурори:

Язєв Валерій Сергійович, Гукасян Кристина

Підсудні

Маладика Володимир Іванович, Сакада Володимир Федорович, Жуков Євгеній Сер

Дати розгляду:

28.08.23-11.10.23

Результати розгляду:

вирок залишити чинним

2. Представник колегії судей в апеляційній інстанції **Нікітін Геннадій Володимирович** є колишнім суддею України (Апеляційний суд міста Севастополь), який зрадив присязі. У червні 2015 року Генеральна прокуратура України щодо нього відкрила кримінальне провадження та винесла підозру за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України (державна зрада). Попри відсутність в діяльності “Свідків Єгови” політичної складової, пов’язаної з

СПРАВА ПРОТИ “СВІДКІВ ЄГОВИ” З СЕВАСТОПОЛЯ

Україною, наявність будь якого кримінального переслідування судді є ознакою його залежності.

Представниця колегії судей в апеляційній інстанції **Єланська Олена Едуардівна** є колишнім суддею України (Апеляційний суд міста Севастополь), яка зрадила присязі. 29 серпня 2023 року її засуджено заочно до 14 років позбавлення волі. Попри відсутність в діяльності “Свідків Єгови” політичної складової, пов’язаної з Україною, наявність будь якого кримінального переслідування судді є ознакою його залежності.

Представник колегії судей в апеляційній інстанції **Землюков Данила Сергійович** переведений в Крим з Алтайського крайового суду і виконує судочинство в порушення Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. В 2022 році він приймав участь в розгляді апеляційної скарги на вирок іншого представника релігійної організації “Свідків Єгови” Ігоря Шмідта, залишивши вирок першої інстанції без змін.

ПУБЛІЧНИЙ РОЗГЛЯД

В першій інстанції:

1. Суддя проводила процес у відкритому режимі, але обмежила кількість слухачів, які могли бути присутніми під час засідань, до 4 осіб. Таке рішення було вмотивовано заходами протидії розповсюдження коронавірусної інфекції. В той же час варто відзначити, що під судом перед початком кожного засідання збиралось близько 30-

40 бажаючих потрапити в зал, але судом не було вдіяно жодних кроків для забезпечення гласності цього судового процесу в інший спосіб.

2. На офіційному сайті Нахімовського районного суду міста Севастополя була відсутня повна інформація про справу, що розглядається - приховані особисті дані підсудних. Таким чином, дізнатися про дату, час і місце проведення засідань у цьому процесі через офіційні ресурси було неможливо. Також було приховано інформацію про сторони у цій справі.

3. Суд першої інстанції не опублікував у розумні строки вирок по цій справі.

В апеляційній інстанції:

1. Суд проходив у відкритому режимі. Обмеження кількості слухачів судом не вводилось, були обмеження по кількості вільних місць в залі.

2. На офіційному сайті Севастопольського міського суду була відсутня повна інформація про справу, що розглядається - приховані особисті дані підсудних. Таким чином, дізнатися про дату, час і місце проведення засідань у цьому процесі через офіційні ресурси було неможливо. Також було приховано інформацію про сторони у цій справі та членів колегії, що її розглядала.

3. Суд апеляційної інстанції не опублікував у розумні строки вирок по цій справі.

СПРАВА ПРОТИ “СВІДКІВ ЄГОВИ” З СЕВАСТОПОЛЯ

“Свідкі Єгови” з Севастополя під час розгляду апеляційної скарги, фото: jw-russia.org/

РІВНІСТЬ СТОРІН

В першій інстанції:

Сторона захисту неодноразово стверджувала, що аудіозапис, який є речовим доказом по справі, має ознаки монтажу і заявляла клопотання про проведення відповідної аудіо-технічної експертизи. Це було істотним доказом фабрикації справи і мало суттєве значення для доведення відсутності вини підсудних. Проте судом в проведенні такої експертизи було відмовлено.

В апеляційній інстанції:

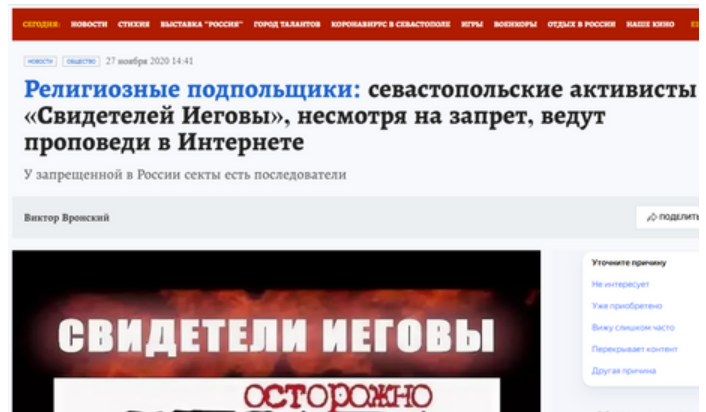
1. На рівність сторін мав вплив формату відеоконференцв'язку, за допомогою якого було забезпечено участь засуджених. Через цей формат вони були позбавлені можливості оперативних та приватних консультацій зі своїми адвокатами.

2. Клопотання захисту, пов'язане з аудіопротоколами допитів в суді першої інстанції експертів релігіознавця та психолога (які були в матеріалах справи суттєво скорочені) судом було задовільнено частково - суд додав повні стенограми, але відмовив у розгляді цих аудіопротоколів, позбавивши захист можливості повноцінно представляти докази.

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ

1. Протягом усього судового процесу в першій інстанції не було зафіксовано явних ознак порушення презумпції невинуватості підсудних. Під час розгляду в апеляційній інстанції, зображення засуджених демонструвалось разом з ґратами. Використання ґрат в судових процесах не тільки принижує гідність, а й формує сприйняття людей за ґратами, як винних.

2. Нестримана кампанія в пресі може мати негативний вплив на справедливість судового розгляду, впливаючи на громадську думку і підштовхуючи суд до певних рішень. Зафіксовано щонайменше 4 публікації задовго до початку судового слідства.

Головний акцент заголовків і публікацій був спрямований на недоведену на той період судом приналежність затриманих осіб до релігійних сект, екстремістських спільнот, проведення "вербувань"¹⁷, "тайні збори" і наявність "ячеєк"¹⁸.

¹⁷ <https://compromat.group/news/47258-fsb-zaderzhala-v-krymu-verbovschikov-svideteley-iegovy.html>

¹⁸ <https://www.sevastopol.kp.ru/online/news/4098217/>

¹⁹ <https://www.interfax.ru/russia/729780>

СПРАВА ПРОТИ АДВОКАТА ОЛЕКСІЯ ЛАДІНА

ОПИС ПОДІЙ:

Адвоката Олексія Ладіна було затримано 13 жовтня 2023 року о 5:40 ранку, коли він прибув в Сімферополь з чергового судового засідання в Південному окружному військовому суді, що знаходиться в Ростові-на-Дону. Затримання проводили керівники сімферопольського Центру з протидії екстремізму. Далі в його домі був проведений обшук, за результатами якого у нього та дружини вилучені цифрові носії, а також документи, що складають адвокатську таємницю. Обшук та вилучення проводились без присутності членів адвокатської палати, як того вимагає регламент дій у відношенні до адвокатів.

Після обшуку Ладіна доставили в Центр протидії екстремізму, де на нього було складено два протоколи про адміністративні правопорушення - за статтею 20.3 за демонстрацію забороненої екстремістської символіки та 20.3.3 за дискредитацію російської армії. Обидва порушення були виявлені під час

Російські силовики обшуковують адвоката Олексія Ладіна під час застримання

оперативного заходу “огляд інтернет-сторінки”, а саме аккаунта Ладіна на Facebook. Під час складання протоколів Ладін в них зазначив, що попри вимоги, йому не надали захисника.

Згідно з подальшим розглядом в суді, формальним приводом притягнення до адміністративної відповідальності за екстремістську символіку стали фотографії малюнків колишнього політв'язня Ісмаїла Рамазанова, на яких герб кримськотатарського народу переплітається з українським гербом. Силовики додали висновки спеціаліста, що це є гербом “незаконного озброєного формування” кримськотатарського батальйону імені Номана Челебіджіхана, хоча насправді вони істотно відрізняються.

В той же день відбулось судове засідання, на якому Ладін та його захисник адвокат Еміль Курбедінов зазначили, що малюнки не схожі на герб кримськотатарського батальйону, а спеціаліст не є експертом а ні у питаннях геральдики, а ні в питаннях екстремістської символіки, а є науковцем-філософом при філії університета МВД в Криму. Суд відмовив у допиті спеціаліста і присудив Олексію Ладіну покарання у вигляді 14 діб адміністративного арешту. Через те, що мова йде про позбавлення волі, яке відповідно до позиції Конституційного суду РФ “співставимо з заходами кримінально-правового впливу”²⁰, цей кейс було включено в наше дослідження.

²⁰ <http://sutyajnik.ru/documents/4788.pdf>

СПРАВА ПРОТИ АДВОКАТА ОЛЕКСІЯ ЛАДІНА

Також важливо зазначити, що адвокат Олексій Ладін є відомим в Криму своєю участю в політично-мотивованих справах починаючи з 2017 року. Він представляв інтереса по справам про свободу вираження поглядів, свободу релігії, переслідування кримськотатарських активістів, українських моряків тощо. Після повномасштабного вторгнення, адвокат Ладін став одним з небагатьох, хто почав брати справи переміщених з новоокупованих територій осіб, що обвинувачуються за партизанські дії або участь в незаконних збройних формуваннях. В таких справах Ладін розповсюджує на загал інформацію про жорстоке катування своїх підзахисних з боку російських військових, слідчих ФСБ та охорони тюрем і вимагає для них покарання. Тож його затримання має ознаки переслідування за професійну адвокатську діяльність.

СУДОВИЙ ПРОЦЕС:

Суд першої інстанції: Київський районний суд Сімферополя

Суддя: Чумаченко Катерина Валеріївна

Прокурор: не брав участь

Адвокат: Курбедінов Еміль Максудович

Дата засідання: 13.10.2023

Результати розгляду: 14 діб адміністративного арешту

Суд першої інстанції:

Верховний суд Республіки Крим

Суддя:

Агін Володимир Володимирович

Прокурор:

не брав участь

Адвокат:

Курбедінов Еміль Максудович

Дата засідання:

17.10.2023

Результати розгляду:

залишити постанову в силі

Основні порушення окремих стандартів справедливого правосуддя:

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД НЕЗАЛЕЖНИМ І НЕУПЕРЕДЖЕНИМ СУДОМ

1. Справа в першій інстанції була розглянута суддею **Катериною Чумаченко**, про яку відомо, що вона призначена на посаду мирового судді у 2015 році. Отже на час підготовки дослідження не було встановлено формальних обставин, які б могли істотно впливати на незалежність та неупередженість судді в першій інстанції. Але зафіксовано, що Чумаченко порушувала стандарти судочинства під час розгляду

СПРАВА ПРОТИ АДВОКАТА ОЛЕКСІЯ ЛАДІНА

протоколів по результатах масового затримання 4 вересня 2021 року, а також винесли щонайменше 3 рішення по справах за “дискредитацію російської армії”, включаючи справу проти політичного активіста-”навальнівця” Олексія Єфремова.

2. Під час розгляду справи проти адвоката Ладіна також були зафіксовані ознаки залежності та упередженості суду:

а) особа, яка склала адміністративний протокол, представник Центру з протидії екстремізму Роман Філатов, приймав участь в процесі на рівні сторін - знаходився весь час в залі засідання, коментував клопотання захисту, користувався можливістю подати репліки тощо. Такий підхід організації судового процесу не відповідає діючим нормам щодо вичерпного переліку осіб, які є учасниками розгляду справ про адміністративні правопорушення та їх прав (глава 25 КпАП). Свідоме порушення суддею цих норм можна розцінювати як ознаки залежності суду від представників силових структур.

б) в рішенні суду зазначено, що “суд виходить з сумлінного ставлення осіб до виконання своїх службових обов’язків”, що

Адвокати Олексій Ладін (справа) та Еміль Курбедінов (зліва) біля суду

теж є ознакою преференційного ставлення саме до осіб, які виконують свої службові обов’язки, оскільки в інших частинах тексту не зазначається, що суд брав до уваги сумлінність інших учасників процесу, зокрема підсудного.

Суд апеляційної інстанції:

1. Апеляційну скаргу було розглянуто суддею **Володимиром Агіним**, про якого відомо, що до окупації він був суддею Ольховського районного суду Волгоградської області. У порушення норм міжнародного гуманітарного права бере участь у судових процесах на окупованій території. Російське громадянство та очевидне кар’єрне зростання могли впливати на суддю під час розгляду цієї справи, та ставити під сумнів його незалежність та неупередженість. Крім того, Агін є одним з суддів, що постійно залишає без змін рішення по справах про “дискредитацію російської армії”, розглянувши щонайменше 13 апеляційних скарг за півтора року.

ПУБЛІЧНИЙ РОЗГЛЯД

В першій інстанції:

1. Суддя формально проводила процес у відкритому режимі, але фактично потрапити на засідання стороннім слухачам було неможливо через внутрішній наказ голови суду про підвищення заходів антитерористичної безпеки, за яким допуск в будівлю суду для осіб, що не є сторонами по справі. Таким чином засідання пройшло з

СПРАВА ПРОТИ АДВОКАТА ОЛЕКСІЯ ЛАДІНА

суттєвими порушеннями принципу гласності судочинства.

2. На офіційному сайті інформація про дату, місце і час розгляду була оприлюднена через 3 години після того, як почався процес. На той час суд вже виніс рішення. Ці дії унеможливили присутність на засіданні слухачів і прямо повпливали на порушення гласності та публічності процесу.

В апеляційній інстанції:

1. Інформація на офіційному сайті Верховного суду Криму про дату, місце та час розгляду апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції було оприлюднено через 55 хвилин після початку засідання. На той час розгляд справи судом вже було завершено, що вказує на суттєві порушення принципу гласності судочинства.

РІВНІСТЬ СТОРІН

В першій інстанції:

1. Певним дисбалансом сторін стала відсутність в судовому процесі сторони державного обвинувачення. Через це суд фактично взяв на себе обов'язки сторони обвинувачення (представляв матеріали справи), чим погіршив стан захисту.

2. Підсудний був позбавлений можливості допиту свідків, які свідчать проти нього. Суд відмовив в клопотанні сторони захисту щодо виклику спеціаліста Наталлі Чудіной-Шмідт, за висновками якої з'явилися обставини для адміністративного переслідування. Захист зазначив, що

спеціаліст є викладачем філософії і незрозумілий рівень її компетенції у питаннях геральдики та екстремістської символіки, якої стосувався висновок спеціаліста. Також захист вказав на суттєві розбіжності між зображеннями на сторінці адвоката та реальною емблемою кримськотатарського батальйону. Попри цю аргументацію суд відмовив у допиті свідка. А в своєму рішенні зазначив “суд виходить з сумлінного ставлення осіб до виконання своїх службових обов'язків”.

Такі дії прямо протиречать вимогам п. 4 частини 3 ст. 6 Європейської конвенції з захисту прав людини: “кожен, хто звинувачений у злочині має як мінімум наступні права... допитувати показуючих проти нього свідків”

3. Рівність сторін зазнала суттєвого дисбалансу через відверте ігнорування судом факту порушення права на захист підсудного. Цей факт закріплений в адміністративному протоколі, де Ладін зазначив, що попри вимоги, право на захист не було реалізоване. Незважаючи на задокументоване порушення права на захист та позицію адвоката і підсудного з цього питання, суд не проводив перевірку цих обставин, а в своєму рішенні вказав, що не знайшов доказів порушення права на захист.

В апеляційній інстанції:

1. Певним дисбалансом сторін стала відсутність в судовому процесі сторони державного обвинувачення

СПРАВА ПРОТИ АДВОКАТА ОЛЕКСІЯ ЛАДІНА

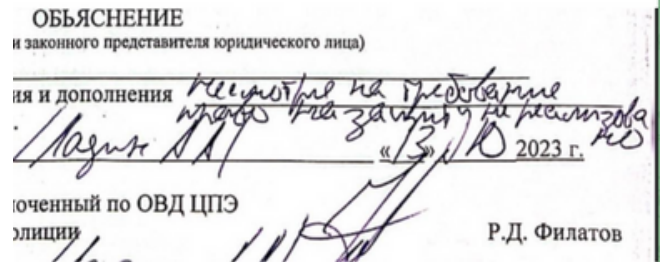
Через це суд фактично взяв на себе обов'язки сторони обвинувачення (представляв матеріали справи), чим погіршив стан захисту.

2. Рівність сторін була порушена через відмову суду забезпечити участь у процесі самого Ладіна. Суддя встановив, що той, знаходячись під арештом, був своєчасно повідомлений про дату та час засідання, але оскільки:

- відсутня технічна можливість забезпечити відеоконференцзв'язок
- є обмежені часові рамки розгляду апеляційної скарги
- в засіданні приймає участь адвокат заарештованого,

суддя вирішив, що розгляд справи без забезпечення присутності самого Ладіна не зашкодить його праву на захист. Олексій Ладін та його захисник наполягали на забезпеченні участі заарештованого в судовому засіданні.

Й хоча в практиці ЄСПЛ є припущення щодо розгляду апеляції без підсудного за певних умов, загалом суд мав би керуватись наступною рекомендацією: "Принцип відкритого судового слухання включає в себе право обвинуваченого особисто представляти докази в апеляційному суді. З цієї точки зору принцип публічності має на меті гарантувати права обвинуваченого на захист" (Tierce and Others v. San Marino).

Фрагмент протоколу, в якому Ладін вказує на відсутність права на захист, фото: КЕМська волость

3. Рівність сторін зазнала суттєвого дисбалансу через відверте ігнорування апеляційним судом факту порушення права на захист підсудного. Цей факт закріплений в адміністративному протоколі, де Ладін зазначив, що попри вимоги, право на захист не було реалізоване. Незважаючи на задокументоване порушення права на захист, суд першої інстанції не проводив перевірку цих обставин і в своєму рішенні вказав, що не знайшов доказів порушення права на захист. Апеляційний суд також проігнорував наявні докази порушення права на захист і не давши їм оцінку підтвердив, що суд першої інстанції дійшов вірного висновку.

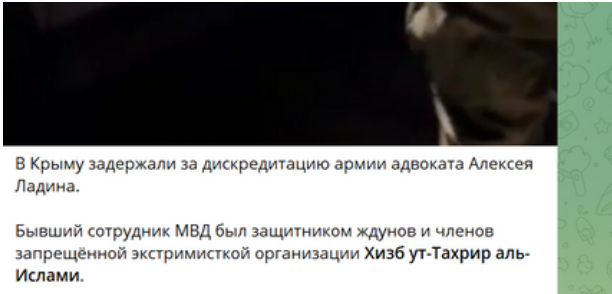
ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ

1. Використання в рішенні суду першої інстанції фрази "суд виходить з сумлінного ставлення осіб до виконання своїх службових обов'язків" вказує на презумпцію добросовісності посадових осіб, які виконують службові обов'язки. Така позиція суду сама по собі свідчить про порушення презумпції невинуватості підсудного,

СПРАВА ПРОТИ АДВОКАТА ОЛЕКСІЯ ЛАДИНА

2. Нестримана кампанія в пресі може мати негативний вплив на справедливість судового розгляду, впливаючи на громадську думку і підштовхуючи суд до певних рішень.

Зафіксовано щонайменше 5 публікації з ознаками порушення принципів нейтральної подачі інформації до розгляду справи в першій або апеляційній інстанції.

**ПОЛИТ
НАВИГАТОР**

О проекте Форум

EN RU

В Крыму взят под стражу адвокат «ждунув» и экстремистов

Любовь Смирнова · 13.10.2023 19:57 (Мск) · Симферополь

Просмотров: 2570

Дзен, Крым, Общество, Оппозиция, Политика, Россия, Украина, экстремизм

Адвокат крымских «ждунув», «хизбов» и «заукраинцев» Алексей Ладин арестован на 14 суток за дискредитацию Вооруженных сил России и демонстрацию символики нацбата им. Номана Челебиджихана, который признан в России террористической организацией.

Об этом сообщает подконтрольная СБУ группа в социальной сети «Крымская солидарность», именуемая себя правозащитной, передает корреспондент «ПолитНавигатора».

Серед них й такі емоційно марковані висловлювання як “був захисником ждунів и членів забороненої екстремістської організації Хизб ут-Тахрир аль-Ислами”, “адвокат ждунів”,²¹ “допомогав українським полоненим”²² тощо.

²¹ <https://www.politnavigator.net/v-krymu-vzyat-pod-strazhu-advokat-zhdunov-i-ehkstremistov.html>

²² <https://rosinform.press/v-krymu-zaderzhali-advokata-pomogavshogo-ukrainskim-plennym/>

ВИСНОВКИ

Як змінилася судова система, створена в умовах окупації Криму напередодні та після повномасштабного вторгнення, під час розгляду в судах політично вмотивованих переслідувань?

1) Детальний аналіз дотримання окремих стандартів справедливого правосуддя на прикладі спостережуваних справ і порівняльний аналіз із результатами попередніх періодів дає змогу дійти висновку, що судова система, створена за умов окупації Криму, яка раніше була не спроможною забезпечити ефективний захист від незаконних політично вмотивованих переслідувань, перед початком повномасштабного вторгнення стала ще менш публічною, менш неупередженою та вочевидь залежною від органів ФСБ. Ця тенденція посилилась після початку повномасштабного вторгнення як на кримські політичні переслідування, так і на справи проти мешканців з новоокупованих територій.

Про це свідчить таке:

- в більшості випадків призначення для розгляду за політично вмотивованими процесами суддів, минулі діяння яких ставлять під сумнів їхню незалежність і неупередженість;
- поширення дії нового законодавства РФ (зокрема про дискредитацію російської армії) на окупованій території в порушення норм міжнародного гуманітарного права;

- зростання кількості стандартів, щодо яких фіксується систематичне недотримання процедурних гарантій на справедливий судовий розгляд;
- Це дає підстави припускати, що судова система, створена в умовах окупації Криму, перед повномасштабним вторгненням і після його початку, залишається інструментом політично вмотивованих переслідувань із високим рівнем залежності від цілей і завдань силових структур на окупованій території.
- Додатковим доказом вірності цього твердження стане відповідь на запитання цього дослідження про те,

чи дотримувалися окремих стандартів справедливого судового розгляду під час розгляду в кримських судах політично вмотивованих справ у період перед початком повномасштабного вторгнення і протягом перших двадцяти місяців війни?

Відповідь на це питання полягає в послідовному аналізі кожного з 4 стандартів, які було досліджено на прикладі вищеописаних політично вмотивованих кейсів:

ВИСНОВКИ

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД НЕЗАЛЕЖНИМ І НЕУПЕРЕДЖЕНИМ СУДОМ:

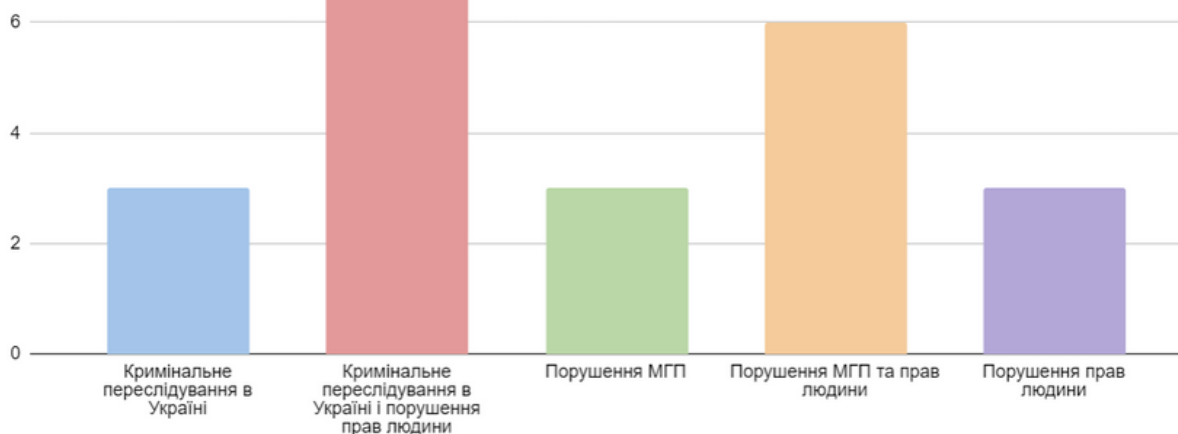
Стандарт не виконувався. У всіх процесах фіксувалося більше однієї як очевидних, так і непрямих ознак, що вказують на можливу залежність та/або заангажованість суду. Процедура призначення суддів є одним із ключових елементів, на якому будується довіра до правосуддя. Її невідповідність міжнародним стандартам має наслідком обґрунтовані сумніви в незалежності та неупередженості судів у Криму.

Для забезпечення незалежності та неупередженості під час розгляду політично вмотивованих справ у Криму необхідно було не допустити участь у розгляді суддів, які:

- є підозрюваними, обвинуваченими або засудженими кримінальними злочинцями на території України;
- здійснюють правосуддя в порушення IV Женевської конвенції "Про захист цивільного населення";
- мають стосунок до грубих порушень прав людини, гуманітарних прав і репресій проти жителів окупованих територій;

Із 23 встановлених під час дослідження особистостей суддів, які брали участь у розгляді політично вмотивованих справ на етапі першої або апеляційної інстанції, 22 мають відношення до однієї (а більшість й одразу до двох) із перелічених вище категорій.

Російська Федерація порушила вимоги статті 54 ЖК (IV), яка забороняє змінювати статус суддів, призначених владою України. До відправлення правосуддя на території Криму були допущені переважно судді, лояльні по відношенню до російської влади. Це призвело до того, що в окремих випадках суд виявляв пасивність щодо зловживань сторони обвинувачення або навіть демонстрував втручання в процес судового слідства, виходячи з інтересів державного обвинувачення або попереднього слідства. В окремих випадках спостерігалися неприховані контакти судді, який розглядав справу, з представниками державного обвинувачення та інших силових структур, зацікавлених у результаті справи. Неодноразово

ВИСНОВКИ

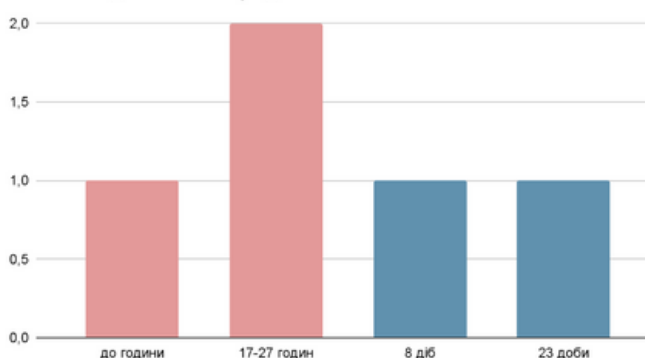
прояв судами активної позиції виражався в емоційних вчинках, що вказують на порушення принципу неупередженості.

Щонайменше у 2 з 5 проаналізованих справ суду заявлялися відводи у зв'язку з діями, які вказують на їхню зацікавленість у результаті справи. Усі відводи на адресу суду залишилися без задоволення.

Опосередкованою ознакою відсутності незалежності у здійсненні правосуддя в політично вмотивованих справах у деяких випадках можуть слугувати показники часу, який знадобився судам для знаходження в нарадчій кімнаті та ухвалення вироку. Із 5 політично вмотивованих кейсів, у яких було враховано ці показники, у 3 випадках під час оцінки всіх матеріалів і доказів, які потребували всебічного й об'єктивного вивчення, суди виносили швидкі рішення.

Так, наприклад, для ухвалення вироку у кримінальній справі щодо громадянської журналістки та правозахисниці Ірини Данилович суддя знаходився у нарадчій кімнаті для оцінки всіх доказів і ухвалення вироку 17 годин, з яких 15 припали на нічний і неробочий час.

Час знаходження в нарадчій кімнаті

ПУБЛІЧНИЙ РОЗГЛЯД

Стандарт не виконувався. В 3 з 5 проаналізованих процесах зафіксовано вагомі і чисельні факти порушення стандартів, які покликані забезпечити гласність і публічність судового розгляду, в інших двох - окремі факти порушень, що мали вплив на відкритість та гласність судочинства. Основною формою порушення цих принципів стало зловживання ситуацією з пандемією коронавірусної інфекції та заходами антитерористичної безпеки для регулювання та обмеження публічності політично вмотивованих судових процесів.

У цьому питанні вже не зберігається єдиний підхід судів на окупованій території Криму. Частково судді пояснюють обмеження санітарними нормами з протидії поширення коронавірусної інфекції, не приймаючи до уваги ті обставини, що в інших сферах життєдіяльності та державних органів на території Криму всі обмеження, пов'язані із загрозою поширення коронавірусної інфекції, було скасовано в 2021 року. Інші судді формально не чинять обмежень щодо відкритості процесів, але потрапити на них неможливо через внутрішні накази по суду, якими з метою підвищення рівню антитерористичної безпеки, забороняється вхід в будівлю суду

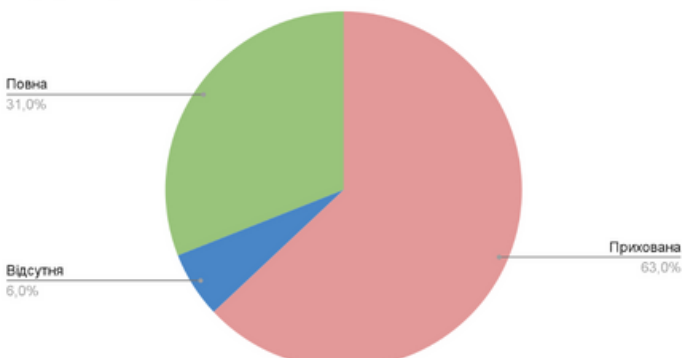
ВИСНОВКИ

для осіб, що не є учасниками процесів. Публічний характер слухань захищає сторону від відправлення правосуддя без контролю з боку громадськості; це один із засобів підтримання довіри до суду.

Право на відкритий суд у Криму істотно обмежене, що призводить до підриву довіри до системи правосуддя загалом. Порівняно з попередніми періодами дослідження (2018-2022 роки) ця частина забезпечення стандартів справедливого правосуддя продовжує знаходитись у занепаді.

Системний характер мають практики обмеження доступу громадськості до інформації про судовий розгляд (так, у 63% випадків було приховано відомості про прізвища/прізвища підсудних і сторін у справі, у 6% інформацію про засідання не розміщували або публікували несвоєчасно).

Інформація на офіційних сайтах судів

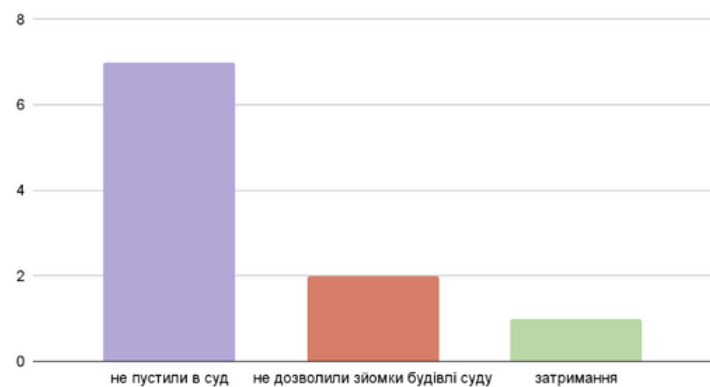

Значна частина рішень судів у досліджуваному сегменті справ не була опублікована (вироки не було опубліковано в 4 із 5 проаналізованих справ на сайтах судів першої інстанції, а також в 2 випадках з 5 ухвал щодо розгляду апеляційних скарг). Повне оголошення вироків у відкритому судовому засіданні відбулося в 5

випадках, часткове - в 2 процесах, ще в 3 впевнено встановити обставини не вдалось.

Окремо варто звернути увагу на значну кількість випадків перешкоджання журналістській діяльності під час висвітлення політично вмотивованих процесів.

Ключові порушення прав ЗМІ

В аналізованих судових процесах було зафіксовано 11 фактів грубих порушень прав журналістів (у 7 випадках не пропустили журналістів на засідання, у 2 випадках забороняли зйомку будівлі суду, 2 журналістів затримали і одного потім арештували, а другу - оштрафували). Варто додати ще 2 відмови журналістам у фото і відеозйомці, що хоч і не є порушенням, але демонструє загальне ставлення суддів до принципів гласності та публічності процесів по політично вмотивованим справам. Наявність такої практики суттєво впливає на загальну публічність судів через неготовність журналістів постійно ризикувати позбавленням волі за намагання потрапити на політично мотивовані судові процеси.

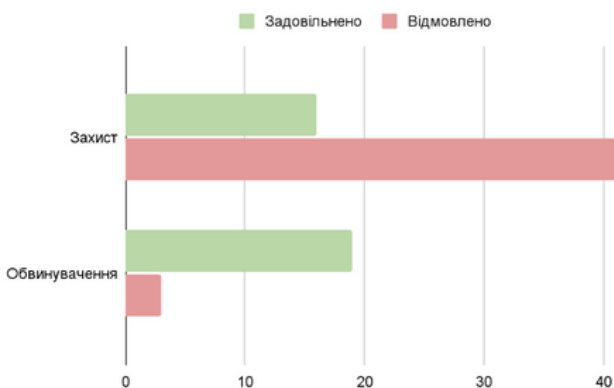
ВИСНОВКИ

РІВНІСТЬ СТОРІН

Стандарт не дотримувався. В усіх процесах відзначено порушення стандартів, які покликані забезпечити рівність і змагальність сторін. У більшості справ відзначається преференції для сторони обвинувачення, а також навмисне позбавлення сторони захисту права використовувати всі наявні можливості для доведення своєї позиції.

Під час розгляду клопотань, які заявлялися сторонами, спостерігалася явна перевага в задоволенні клопотань сторони обвинувачення. Зокрема, у судових процесах, які були предметом спостереження, клопотання захисту, які були судом задоволені, становили 28%, тоді як задоволення клопотань сторони обвинувачення становило 86%.

Ставлення суду до розгляду клопотань сторін

Порушення принципу рівності та змагальності сторін підриває легітимність судових рішень. Застосовувана судами практика ставить підсудних в умови вразливості за явної переваги для сторони обвинувачення. Зокрема, у 4 із 5 справ було встановлено обмеження прав обвинуваченого та захисту на допит

свідків, які показують проти нього, що прямо протиречить п. d частини 3 ст. 6 Європейської конвенції з захисту прав людини: “кожен, хто звинувачений у злочині має як мінімум наступні права... допитувати показуючих проти нього свідків”. Суттєвим зловживанням, що підривало можливості сторони захисту, стали відмови у допиті свідків захисту. Так, у справі проти громадянської журналістки та правозахисниці Ірини Данилович суд дозволив допитати лише одного свідка захисту і відхидив клопотання про допит 15 інших свідків, показання яких мали істотне значення для встановлення істини. В іншій справі (про “підрив” газопроводу) суд відмовився викликати щонайменше 7 свідків за клопотаннями захисту, але задовільнив клопотання прокурора про допит особи, що не допитувалась під час попереднього слідства. Окремо заслуговує на увагу вибірковість суду в призначенні експертиз за клопотаннями сторони захисту. Так, наприклад, в справі проти вірян з Севастополя захист неодноразово стверджував, що аудіозапис, який є речовим доказом по справі, має ознаки монтажу. Експертиза мала суттєве доказове значення але суд відмовив у її проведенні. Так само суди першої і апеляційної інстанції відмовили у експертизі по встановленню шкоди обороноздатності в справі про “підрив” газопроводу, наявність

ВИСНОВКИ

якої є кваліфікуючою ознакою і ніяк не була доведена.

Неодноразово було помічено відмову стороні захисту в витребуванні, долучанні та дослідженні документів, що мають значення для встановлення істини. Так, наприклад, у справі проти Олексія Кисельова суд задовольнив клопотання сторони захисту про витребування документів перевірки факту катувань підсудного, але в подальшому не отримав відповідь і не став вчиняти подальші дії з витребування документів, що мали ключове доказове значення. Теж саме фіксувалось стосовно витребування та дослідження фото та відео матеріалів за клопотаннями захисту.

Новим словом у порушенні стандарту рівності сторін стала практика зняття судом важливих питань свідку, що допитується в суді. Серед проаналізованих справ це зафіксовано під час допиту засекречених свідків у справі про “підрив” газопроводу, де суд масштабно знімав запитання з боку захисту, мотивуючи свої дії тим, що відповіді можуть розкрити особисті відомості свідка. Контекст допиту та сенс запитань вказують, що суд свідомо зловживав правом знімати незручні запитання.

Серед інших аспектів звертають на себе увагу:

- у справі проти адвоката Ладіна було зафіксовано виконання функцій сторони обвинувачення самим судом і передача частини функцій обвинувачення третій особі.
- у справі проти громадянської журналістки та правозахисниці Ірини Данилович сторона захисту виявилася позбавленою можливості повноцінного захисту через ненадання підсудній належної медичної допомоги як під час дебатів в суді першої інстанції, так і на етапі апеляційного оскарження;
- суд обмежував час спілкування захисників під час засідання в процесі по справі Ірини Данилович, а також чинив тиск під час ознайомлення з аудіопротоколами судових засідань першої інстанції в справах проти Ірини Данилович та Олексія Кисельова.
- зберігається тенденція порушення принципу участі обвинуваченого в судовому процесі, що позбавляє підсудного можливості захищати себе та бути вислуханим. Заарештованого адвоката Ладіна не доставили в суд для участі в розгляді апеляційної скарги та не забезпечили його участь за допомогою відеоконференцзв'язку.

ВИСНОВКИ

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ

Стандарт не дотримувався. У всіх процесах відзначено факти порушення стандартів, які покликані зберігати презумпцію невинуватості обвинуваченого.

У 4 випадках порушення стосувалися перебування підсудних в "акваріумах", за ґратами або конвоювання в кайданах на засідання. Це заздалегідь створює образ винуватості. Серед всіх проаналізованих засідань 70% відбулося з перебуванням підсудних в боксах ("акваріумах").

У 4 з 5 політично вмотивованих справ порушувалася презумпція невинуватості через незбалансовані публікації в пресі та заяви політичних лідерів чи посадовців. Переконавання суспільства у винуватості особи без остаточного рішення, зокрема через публічні

майданчики, фактично підміняє належне правосуддя і зводить роль суду лише до формального закріплення думки та визначення міри покарання. Впливові провладні ЗМІ, що ведуть мовлення в Криму, активно сприяли створенню образу винних щодо фігурантів спостережуваних справ до набрання рішенням суду законної сили.

Наприклад, ще до початку судових процесів у пресі цитували висловлювання керівництва окупаційної влади (зокрема, "глави Республіки Крим" Сергія Аксьонова) про те, що саме має встановити суд. Також відмічались публікації з проявами "мови ворожнечі" та відвертим інформаційним маніпулюванням, що саме по собі є істотним тиском на суд і порушенням презумпції невинуватості.

РЕКОМЕНДАЦІЇ УКРАЇНІ

1. Проводити ефективні розслідування порушень норм міжнародного гуманітарного права в Криму у зв'язку з грубими порушеннями стандартів справедливого правосуддя у справах щодо політично мотивованих переслідувань, зокрема й включаючи для розслідування існуючі або нові міжнародні механізми.

2. Щодо осіб, причетних до політично вмотивованих судових переслідувань на території окупованого Криму, проводити роботу з кваліфікації їхніх протиправних дій, заходи з їх розшуку та включення до санкційних списків.

3. Осіб, щодо яких встановлено політично вмотивоване переслідування, включити до реєстру людей, які постраждали від воєнної агресії, та передбачити можливість надання їм

соціальної та медичної допомоги після звільнення, а до цього періоду - соціальної допомоги їхнім родичам.

4. Національним правозахисним органам, включно з Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, здійснювати всі можливі в межах їхнього мандата дії зі звільнення жертв політично вмотивованих переслідувань у Криму.

5. Органам влади, включно з дипломатичними місіями, активно інформувати населення України та міжнародне співтовариство про ситуацію з правами людини в окупованому Криму, а також здійснювати дипломатичні кроки для звільнення жертв політично вмотивованих переслідувань у Криму.

РЕКОМЕНДАЦІЇ МІЖНАРОДНИМ ІНСТИТУТАМ І ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВУ

1. Сприяти організації моніторингу дотримання стандартів справедливого правосуддя у справах щодо політично вмотивованих переслідувань у Криму. Домагатися максимально можливого документування порушень цих стандартів, як однієї з ознак воєнних злочинів країни-окупанта.

2. Регулярно ініціювати і проводити обговорення програм і конкретних дій зі звільнення осіб, яких переслідують у Криму з політичних мотивів, а також інформувати світове співтовариство про

порушення міжнародного гуманітарного права і прав людини в Криму.

3. Ініціювати, розробити та ухвалити міждержавну угоду про створення міжнародної інституції, основною метою якої буде робота зі звільнення незаконно позбавлених волі цивільних осіб, включно з тими, хто зазнав політично вмотивованого судового переслідування.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

ЛІТЕРАТУРА, ОФІЦІЙНІ САЙТИ:

1. Кримський процес: проблеми дотримання стандартів справедливого правосуддя в політично вмотивованих справах з 2016 по 2018 роки, 2018
<https://crimeanprocess.org/krymskij-prozess-problemysoblyudeniya-standartov-spravedlivogopravosudiya-v-politicheskimotivirovannyh-delah-s-2016-po-2018-gg/>

2. Кримський процес: проблеми дотримання стандартів справедливого правосуддя в політично вмотивованих справах з 2018 по 2021 роки, 2022
<https://crimean-process.org/wp-content/uploads/2022/11/rus-version-report-2.pdf>

3. Trial Monitoring. A Reference Manual for Practitioners / Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), 2012

4. Rule of law tools for post conflict states, Vetting: an operational framework, 2006
<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawVettingen.pdf>

5. Определение Конституционного суда РФ от 05.02.2015,
<http://sutyajnik.ru/documents/4788.pdf>

6. Керівництво за статтею 6 Європейської конвенції про захист прав

людини і основоположних свобод, 2014,
https://www.echr.coe.int/Document s/Guide_Art_6_criminal_RUS.pdf

7. Guidelines on International Human Rights Fact-Finding Visits and Reports by Non-Governmental Organisations
https://www.ibanet.org/Fact_Finding_Guidelines.asp

8. Судові рішення ЄСПЛ, Case “Ismoilov and Others v. Russia”
<https://hudoc.echr.coe.int/eng>

9. Судові рішення ЄСПЛ, case “Raza v. Bulgaria”
<https://hudoc.echr.coe.int/eng>

10. Официальный сайт “Верховного суда Республики Крым”,
http://vs.krm.sudrf.ru/modules.php?name=docum_sud&id=143

11. Официальный сайт “Верховного суда Республики Крым”,
http://vs.krm.sudrf.ru/modules.php?name=docum_sud&id=141

12. Судові рішення ЄСПЛ, Case “Butkevicius v. Lithuania”
<https://hudoc.echr.coe.int/eng>

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

13. Заключение под стражу в качестве меры пресечения: обоснованность применения и продления, О.В. Качалова, <https://rm.coe.int/kachalovhandbook-detention-as-a-measureof-restraint-rus/1680a1cb64>

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ:

Інформаційне агентство РІА, <https://ria.ru/20210810/svideteli-1745196647.html>

Інформаційне агентство "Інтерфакс", <https://www.interfax.ru/russia/837404>

Інформаційне агентство "Росінформ", <https://rosinform.press/v-krymu-zaderzhali-advokata-pomogavshego-ukrainskim-plennym/>

Незалежне телебачення Севастополя, <https://nts-tv.com/news/vzryv-gazoprovoda-v-krymu-organizovala-ukrainskaya-37020/>

Телеканал "Крим 24", <https://crimea24tv.ru/content/otkroveniy-a-shpiona-amerikanskoe-radi/>

Газета "Взгляд", <https://vz.ru/news/2021/8/10/1113194.html>

Газета "Коммерсантъ", <https://www.kommersant.ru/doc/4976498>

Газета "Парламентська газета", <https://www.pnp.ru/social/byvshemu-zampreda-medzhlisa-grozit-15-let-za-podryv-gazoprovoda-v-krymu.html>

газета "Российская газета", <https://rg.ru/2021/03/18/reg-ufo/arestovannyj-v-krymu-shpion-rasskazal-o-zadaniiah-svr-ukrainy.html>

Сайт Центру прав людини Zmina, <https://zmina.info/news/krymska-pravozahysnyczya-gromadyanska-zhurnalistka-iryna-danylovych-perenesla-insult-u-sizo-simferopolya/>

Проект "Радіо Свобода" - Крим.реалії, <https://ru.krymr.com/a/krym-sud-aleksey-kiselev-prigovor/32276420.html>

сайт "Кримський процес", <https://crimean-process.org/appelyacziya-ostavila-v-sile-prigovor-igoryu-shmidt/>

Мережеве видання "Crimea News", <https://crimea-news.info/osyshestvlial-propagandy-idei-sekty-v-sevastopole-proshli-obyski-y-predpolagaemyh-chlenov-svidetelei-iegovy/>
та ряд інших видань.